

Jaargang 10 Maart 2002 Nummer 2

Facta

EEN WELOVERWOGEN DOOD

**DE VALSE ROMANTIEK
VAN HET LIED**

PENISKOKERS EN NEUSBOTJES

- 2 Een weloverwogen dood – Euthanasie in Nederland
Henk Jansen
- 7 Column – Onfatsoenlijke politiek
Willem Trommel

Een weloverwogen dood

De Amerikaan James Kennedy trok met zijn boek over euthanasie in Nederland de aandacht van de media. Hij schetst daarin de maatschappelijke en culturele veranderingen waarin de discussie over euthanasie kon gedijen. Ook somt hij een aantal bezwaren op die in zijn ogen aan het Nederlandse euthanasiebeleid kleven. Jacob Kohnstamm bestrijdt die bedenkingen van Kennedy. Heleen Weyers bespreekt het boek.

2

12

De valse romantiek van het lied

Kersvers hoogleraar Nederlandse liedcultuur Louis Grijp relateert het begrip 'oorspronkelijke volkscultuur': 'Nationale identiteiten ontstaan niet, ze worden geconstrueerd.' Herman Finkers sprak eerst gewoon Nederlands. En Louis Davids was geen Jordanees, maar een Rotterdammer.

- 8 De weloverwogen dood volgens Kennedy
Heleen Weyers
- 12 De valse romantiek van het lied
Femke Molenaar
- 15 Maatschappijleer voorlopig gered?
Gerard Ruijs
- 18 De verborgen schat van Leiden – Rijksmuseum voor Volkenkunde toont opmerkelijke fotocollectie
Marlies Eijnsink

10e jaargang, nr. 2, maart 2002

Facta – sociaal-wetenschappelijk magazine is een uitgave van NVMC en SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen in samenwerking met Koninklijke Van Gorcum. Facta verschijnt acht keer per jaar. Website: <http://www.siswo.uva.nl>

Redactie

Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270663 / 45, fax 020 6229430, e-mail: facta@siswo.uva.nl

Hoofdredactie: Henk Jansen. Redactiesecretariaat: Marja Harms
Redactie: Michiel Beker, Talja Blokland, Marlies Eijnsink, Jos de Haan, Giseline Kuipers, Femke Molenaar (eindredactie)

Medewerkers

René Gabriëls, Andries Hoogerwerf, Edith de Leeuw, Wil Pansters, Dick Pels, Jacques Tacq, Willem Trommel

Fotografie

Rien van der Leeden, Rotterdam; Carla Schoo, Amsterdam

Desktop Publishing

Peter de Kroon, Annette van de Sluis

Colofon

- 22 Sociale ongelijkheid verklaard – Charles Tilly over Durable Inequalities
Talja Blokland
- 26 Call for Papers
- 27 Gesignaleerd – René Gabriëls
- 28 Portret – Rolf Willemse
- 30 SISWO

Peniskokers en neusbotjes

Aan het begin van de vorige eeuw keek men door een heel andere bril naar exotische volkeren dan nu. De stapels oude antropologische foto's van het Rijksmuseum voor Volkenkunde waren lange tijd volkomen ontoegankelijk. Sinds 8 maart zijn ze voor iedereen te bezichtigen in een speciale tentoonstelling.

18

22

Sociale ongelijkheid verklaard

De Amerikaanse hoogleraar Charles Tilly gaat in zijn boek *Durable Inequalities* in op de vraag hoe sociale ongelijkheden in alle tijden en op alle plaatsen voortdurend ontstaan en zo vreselijk duurzaam blijken te zijn. Talja Blokland sprak met hem over zijn inzichten.

- 31 Nieuws van de Verenigingen
- 31 Personalia
- 31 Agenda

Foto omslag: Rien van der Leeden

Druk, vormgeving en administratie

Koninklijke Van Gorcum, Postbus 43, 9400 AA Assen
tel. 0592 379555, fax 0592-379552, e-mail: assen@vgorcum.nl
website: <http://www.vangorcum.nl/>

Abonnementen:

Particulier €40,68
Instellingen €68,19
Studenten €25,00
Los nummer €6,82

Advertenties:

1/1 pagina €545,45
1/2 pagina €318,18
1/4 pagina €204,55
inleggen folder €818,18

ISSN 0928-5350 – Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De Amerikaan James Kennedy trok met zijn boek over euthanasie in Nederland de aandacht van de media. Hij schetst daarin de maatschappelijke en culturele veranderingen waarin de discussie over euthanasie kon gedijen. Ook somt hij een aantal bezwaren op die in zijn ogen aan het Nederlandse euthanasiebeleid kleven. Jacob Kohnstamm, voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie, bestrijdt de opvattingen van Kennedy. Daarna bespreekt Heleen Weyers het boek van Kennedy en vergelijkt het Nederlandse proces van rechtsverandering met het Belgische.

Een weloverwogen

Henk Jansen

In zijn boek *Een weloverwogen dood : euthanasie in Nederland* schetst James Kennedy aan de hand van vijf thema's - 'onttaboeïsering', onvermijdelijkheid, medemenselijkheid, zelfbeschikking en toetsbaarheid; volgens Kennedy vijf facetten van de Nederlandse bespreekbaarheidscultuur - de wording van het euthanasiebeleid vanaf de jaren zestig tot 1985. Hij stelt dat het boek geen morele kritiek op of een verdediging van het euthanasiebeleid of de bespreekbaarheidscultuur is. 'Dit betekent niet', schrijft hij, 'dat ik hierover geen meningen heb - veelal ambivalent - of dat dit boek een puur objectief verslag is van de Nederlanders en hun euthanasiebeleid. Maar ik wil hierin niet belerend zijn of partij kiezen (...)' In zijn conclusie, 'de grenzen van de bespreekbaarheid', komt de ambivalentie van Kennedy tegenover het euthanasiebeleid tot uiting. Hij gaat daar vooral in op problemen en onduidelijkheden die hij en anderen in de huidige euthanasiewetgeving en praktijk zien. De ambivalentie, onder meer gevoed door het idee dat mensen nu minder solidair zijn dan enkele decennia geleden, is zichtbaar in zijn slotzinnen: 'Stel dat de richtlijnen

bureaucratischer worden, dat de Nederlandse samenleving verder individualiseert, en dat de Nederlandse geneeskunde meer service aan de klanten geeft en minder zorg. Dan blijft er misschien te weinig ruimte voor 'het gesprek' - de tere kern van het Nederlandse euthanasiebeleid, waardoor het zowel ingenieus flexibel kon zijn, als ergerlijk ongrijpbaar.'

'Het is mooi geformuleerd voor iemand die tendentius wil zijn', merkt Jacob Kohnstamm, lid van de D66-fractie in de Eerste Kamer en voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie (NVVE), over deze zinnen op. 'Er kan met de samenleving, en dat is niet alleen in de euthanasiezaak, ontzettend veel misgaan. De NVVE gaat uit van zelfbeschikking: de autonome mens mag en kan uiteindelijk bepalen dat genoeg genoeg is. Als je die koers inzet en gerealiseerd ziet, kan het zijn dat op een gegeven ogenblik een minder autonoom iemand meewaait met winden die ik voor ongewenst houd. Het is zeker zo dat als democratische besluitvormingsprocedures inhoudelijk en procedureel niet transparant zijn, als mensenrechten geschonden worden, de pers minder vrij is en er geen *countervailing power* is, dat dan alle grenzen een foute kant dreigen op

dood

Euthanasie in Nederland

te gaan. Ook als de euthanasie niet geregeld zou zijn. In het buitenland hoor je soms het verwijt dat er in Nederland zo'n 3.000 gevallen van euthanasie per jaar plaatsvinden, terwijl maar 2.400 gemeld worden. Het verwijt is dan dat wij niet eens precies weten wat er gebeurt, omdat we maar een score van 80 procent hebben die we kennen. Dus 20 procent *dark numbers*, zeggen ze dan. In al die andere landen is het echter 100 procent dark numbers. Ook in de Verenigde Staten en alle andere landen waar euthanasie niet geregeld is, zal euthanasie plaatsvinden. Er zullen daar artsen besluiten mensen een andere behandeling te geven dan de behandeling die ze zouden hebben gegeven als er geen wachtlijsten waren. Het zullen niet de sterksten zijn die daar de dupe van zijn, schat ik in. De enige garantie, niet goudgerand, maar wel zo dicht erbij als je maar komen kunt, is gelegen in openheid, controleerbaarheid en transparantie.'

Het boek van Kennedy is in de media alomt besproken. Daarin kregen vooral zijn problemen met het huidige euthanasiebeleid - of Kennedy's problemen met de samenleving zoals die zich in zijn ogen ontwikkelt - aandacht.

In het programma *Buitenhof* probeerde interviewer Peter van Ingen Kennedy woorden in de mond te leggen die hem tot een verwoed tegenstander van de Nederlandse euthanasiepraktijk zouden maken. *NRC Handelsblad* kopte 'Doodpraten' boven een artikel van Annet Mooij over *Een weloverwogen dood*, waarmee niet het boek, maar wel de teneur van het artikel treffend wordt weergegeven. Religieus geïnspireerde bezwaren tegen euthanasie waren onlangs nog te horen toen bekend werd dat een pastoor en een kapelaan van de Heilig-Hartparochie in Eindhoven geweigerd hadden mee te werken aan de uitvaart van een vrouw die door euthanasie zou overlijden. De twee geestelijken werden daarin gesteund door de bisschop van Den Bosch.

Pressie

Kennedy stelt dat er gevaren schuilen in het centraal stellen van het gesprek in de euthanasiewetgeving. Arts, familie of vrienden zouden de patiënt ervan kunnen overtuigen de euthanasieoptie te overwegen voor hij of zij

daar zelf over heeft willen nadenken. De patiënt zou zich onder druk gezet kunnen voelen om voor euthanasie te kiezen, schrijft Kennedy.

Kohnstamm vindt het onevenwichtig om zo te focussen op de pressie 'die eventueel maatschappelijk wordt uitgeoefend of omdat de hypotheekbank het wel prettig vindt als vader of moeder komt te overlijden. Want nu wordt vooral religieus of anderszins getinte pressie op mensen uitgeoefend: gij zult lijden tot de laatste snik; lijden opent de poort naar de hemel. Ik houd het voor zeer waarschijnlijk dat er af en toe fouten gemaakt worden, zo is het nu eenmaal in het ondermaanse, maar ik denk dat eventuele maatschappelijke pressie er in de meeste gevallen uitgefilterd wordt. De raadpleegartsen hebben een speciale opleiding gevolgd en praten voortdurend met artsen over casusposities. Zij zijn erop getraind om te achterhalen of er pressie is uitgeoefend.

Ik wil graag de suggestie van wetenschappelijkheid naar me toetrekken en bij Kennedy vandaan halen door naar de Nederlandse cijfers te kijken. Het enig correcte onderzoek dat er in de wereld ooit gedaan is, is het onderzoek van Van der Wal en Van der Maas uit 1990 dat in 1995 herhaald is. Daarin zijn artsen door artsen geïnterviewd, waarbij justitie van tevoren te kennen gaf dat zij zich verre van welke uitkomst dan ook zou houden. Artsen konden bij wijze van spreken alle moorden die ze de afgelopen decennia gepleegd hadden, opbiechten, want justitie zou niets doen. Uit die onderzoeken blijkt dat het aantal euthanasieën tussen 1990 en 1995 niet noemenswaardig omhoog is gegaan. Er zijn per jaar 135.000 mensen die overlijden. In 35.000 gevallen vindt een gesprek plaats dat iets met euthanasie te maken heeft. Een meer serieus gesprek over euthanasie wordt in ongeveer 9.500 gevallen gevoerd. De arts weigert euthanasie in ongeveer eenderde van die gevallen. Bij eenderde overlijden mensen nadat de arts te kennen heeft gegeven dat hij bereid is op een cruciaal moment te helpen met sterven. Dat zijn de mooiste gevallen, want dan zijn de mensen kennelijk zo opgelucht dat ze in hun lijf en geest het lijden en de natuurlijke dood aankunnen. In 3.000 gevallen, circa 2,7 procent van het totaal aantal overlijdensgevallen, vindt euthanasie plaats. Ik ben het met Kennedy eens dat het euthanasiedebat plaatsvindt in een situatie waarin de arts van z'n voetstuk is gevallen. De oude notabelen bestaan niet meer. Dat is voor artsen vervelend en lastig. Als bij Paul Witteman een potentiebevorderend middel passeert, staat de volgende dag de wachtkamer vol met mannen die die pil willen hebben. Dat is een probleem dat de hele artsenij treft. Mensen zijn veeleisender geworden. Dat levert ook problemen op voor de eerste hulp bij ongelukken, voor de bijstandsamtenaar en voor de politicus. Gelijkheid brengt met zich mee dat je tegen iemand kunt zeggen dat je niet op zijn gezaghebbende mededeling derwaarts gaat, maar door zult zetten. Daar ben ik echter niet pessimistisch over. In de Euthanasiewet zijn vele procedurele en inhoudelijke waarborgen neergelegd. Veel beter kun je het niet bedenken, vind ik.'

Welbespraakt

De nadruk van minister Borst op het gesprek suggereert volgens Kennedy dat het beleid zich niet richt op de zwakken, de gemarginaliseerden en de onwelspreken-

Foto: Rien van der Leeden

den, maar op mensen zoals Borst zelf: gearticuleerd en geschoold, met hoge sociale vaardigheden en een goed besef van geven en nemen.

'Het legaliseren van euthanasie is bevocht door een elite. Daar is niets mis mee', zegt Kohnstamm, 'maar onder één voorwaarde: die elite moet ervoor vechten om te zorgen dat ze zo snel mogelijk elite af is. Bij euthanasie is het gesprek essentieel. Ik ga uit en mag uitgaan van de integriteit van de huisartsgeneeskunst. Een meer denigrerende uitlating over de huisartsgeneeskunst heb ik zelden gehoord. Het is, naar mijn stellige overtuiging, een onterechte diskwalificatie. Alsof de huisartsgeneeskunst langzamerhand niet zeer bedreven is om bijvoorbeeld met allochtone vrouwen zodanige contacten te maken, om maar weer in sjablonen te praten, dat de arts weet wat er aan de hand is en wat er gedaan moet worden. Verschillen worden in de zorg rechtgetrokken. Het gaat om de intensiteit van het contact, niet om de woorden, waardoor je raakt aan datgene wat er speelt. Mensen kunnen ook non-communicatief wel degelijk melden wat ze vinden, wat ze voelen, wat ze willen. Huisartsen hebben die ervaring. Dat het gesprek essentieel is en dat je dus verbaal begaafd moet zijn, vind ik de gedachte van een leek.

Ik heb net al verteld dat euthanasie plaatsvindt bij 2,7 procent van de sterfgevallen in Nederland. In Vlaanderen is dat cijfer 1,5 procent en in Australië 1,9, terwijl eutha-

nasie daar absoluut verboden is. Van die verschillen kun je niet zeggen dat ze verwaarloosbaar zijn. Maar we praten over kleine marges. Op basis van deze cijfers vind ik het wel erg grote woorden als je stelt dat de zwakken de dupe zijn van het Nederlandse beleid. Ik vermag dat niet in te zien.

Binnen de NVVE doen we een panelonderzoek onder duizend leden die gedurende twee jaar elk half jaar een vragenlijst invullen. Om te kijken of er enige grond is voor de gedachte dat we elitair zijn, laten we nu vragen meeliften naar de sociale herkomst van de mensen. Die vraag loopt nu ook mee met het onderzoek van Van der Wal en Van der Maas. Daar krijgen we in 2003 de uitslagen van.'

Verglijdende normen

Kennedy haalt de psychiater Frank van Ree aan die zegt dat het bespreekbaar maken van een taboe tot een vergelijkend normbesef kan leiden. Niet alleen verschuiven de grenzen van goed en kwaad door het doorbreken van het taboe rond euthanasie, maar het idee dat er duidelijk morele grenzen zijn wordt door de bespreekbaarheidscultuur ondermijnd.

'Dit komt dicht bij de debatjes die ik met GPV'er Eimert Middelkoop heb gehad', vertelt Kohnstamm. 'Als je niet vanuit een "isme" in het debat staat, kan jouw tegenstander je er nooit op betrappen dat je van tevoren precies weet waar je grenzen legt. Maar als de grens is "hetgeen door God is gegeven wordt niet door 's mensenhand genomen", weet je wel ongeveer welk standpunt ingenomen wordt. Met mensen die in een euthanasiedebat zeggen dat ze er redelijk pragmatisch in wensen te zijn, dat jij en ik evenveel rechten hebben en dat onze communicatie de essentie van ons leven is, hebben tegenstanders van euthanasie altijd problemen. Ze weten niet waar dan de grenzen worden gelegd.

Als echter iets illegaal is en oogluikend wordt toegestaan, is dat altijd slechter voor het stellen van normen, ook van medisch-ethische grenzen. Het gedogen contra legem van euthanasie in de praktijk, zoals dat in de rest van de wereld gebeurt, vind ik meer gevaarwekkend dan het bespreken ervan en in volle openheid proberen grenzen te bepalen die je vervolgens ook controleerbaar maakt. Natuurlijk kent iedere wetgeving grensgevallen waar som-nigen gebruik van maken. Daar is niets aan te doen. De mazen in de wet zijn eigen aan de wetgeving.'

Pijnbestrijding

Het bespreekbaar maken van euthanasie heeft er volgens Kennedy toe geleid dat stervensbegeleiding en pijnbestrijding niet overheersend mochten worden in de euthanasiediscussie.

'Pijnbestrijding is overal in de wereld een nakomertje geweest. De hospicebeweging in Engeland heeft zich, dat staat als een paal boven water, eind jaren tachtig, begin jaren negentig ontzettend gefocust op pijnbestrijding. In hospices (instellingen waar zorg geboden wordt aan mensen die op sterven liggen) was euthanasie verboden en moest de patiënt bij binnenkomst een verklaring

'Mensen die stervend zijn, zijn niet in hun sterkste doen. Maar de zwaksten zullen nooit de dupe zijn'

tekenen dat hij nooit om euthanasie zou vragen. Die ontwikkeling rond pijnbestrijding is echter heel goed geweest. Els Borst had bij de Gezondheidsraad gezien dat pijnbestrijding in een aantal landen sinds een paar jaar in opkomst was en in Nederland eigenlijk nog niet serieus gedoceerd, laat staan toegepast werd. Bij haar aantreden in 1994 - je moet me maar geloven dat dit een apolitieke opmerking is - heeft Nederland een grote inhaalslag gemaakt. Nu staat ons land volgens ieders medisch-wetenschappelijke overtuiging bij de topvijf in de wereld als het om toepassingsmogelijkheden van palliatieve zorg gaat.

Een arts kan nu zeggen dat het ontzettend jammer is dat we in het verleden niet meer palliatieve zorgmogelijkheden kenden en toegepast hebben. In andere landen zijn toen mensen van pijn gecrepeerd en in Nederland is euthanasie toegepast. Beide gevallen deugen niet. In beide gevallen hadden we een betere palliatieve zorg moeten hebben. Die inhaalslag is nu gemaakt en er vindt nog verbetering plaats. Maar uiteindelijk, zeggen artsen, komt er bij echte aftakelingsverschijnselen, wanneer onderdelen van je lijf beginnen te disfunctioneren, een moment waar je aan pijnbestrijding niets meer kunt doen. Je kunt dan iemand zodanig platspuiten dat hij er niet meer is. En dan kun je zeggen dat je hem niet hebt doodgespoten, maar dat hij aan pijnbestrijding is overleden. Ik denk dat er altijd mensen zullen blijven die gewoon willen sterven, ook al is er nog zo'n goede pijnbestrijding.'

Passieve euthanasie

De nadruk op het reguleren van actieve euthanasie heeft volgens Kennedy de aandacht afgeleid van het reguleren van passieve euthanasie.

'De landen waar over euthanasie niet gesproken wordt, hebben geen enkele aandacht voor passieve euthanasie en de medisch-ethische vragen die daarbij horen. Overigens houd ik niet van het begrip "passieve euthanasie", omdat het geen euthanasie is. In Vlaanderen (2000) en Australië (1997) heeft onderzoek plaatsgevonden met gebruikmaking van de methode van Van der Wal en Van der Maas. In Zwitserland vindt nu onderzoek plaats en ik hoop dat soortgelijke onderzoeken ook in Frankrijk en Duitsland zullen plaatsvinden. Uit het onderzoek blijkt dat sterven door medisch levensbeëindigend handelen - niet op verzoek van de patiënt - in Vlaanderen en Australië veel vaker voorkomt dan in Nederland. In Australië is in 36,5 procent van de sterfgevallen sprake van een medisch besluit met instemming van de patiënt. In Vlaanderen is dat 20,2 procent en in Nederland 16,5 procent. De cijfers

betreffende een medisch besluit zonder instemming zijn in Australië 28,4 procent, in Vlaanderen 18,7 procent en in Nederland 8,3 procent van het totaal aantal sterfgevallen. Uit die cijfers blijkt dat de patiënt hier veel meer zeggenschap heeft en dat de artsen meer geneigd zijn naar hem te luisteren. Het gaat allemaal om medisch begeleid sterven met een passieve houding van de medicus, die bijvoorbeeld besloten heeft de behandeling te staken omdat die medisch gezien zinloos is. Daar is in Nederland veel aandacht voor geweest, geloof ik. De Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG) heeft notities geschreven over bijvoorbeeld de vraag wat te doen met zwaar gehandicapte net geboren baby's. Die notities zijn hier medisch-ethisch en maatschappelijk veel intensiever besproken dan in enig ander land. Dus ik denk dat de constatering van Kennedy feitelijk onjuist is.

Slachtoffers

Kennedy beweert dat het euthanasiebeleid 'slachtoffers' heeft gemaakt zonder hen ooit te hebben geëuthanaseerd. Het beleid heeft aan de ene kant veel mensen het idee gegeven dat onderhandelingen niet nodig zijn voor het verkrijgen van een 'zachte dood'. Aan de andere kant zijn sommige patiënten in onzekerheid geraakt omdat ze meenden dat euthanasie voor hen bedoeld was, dat het hun plicht was om te sterven. 'Als er iets is waar ik des duivels over kan worden', zegt Kohnstamm en zijn stem verheft zich, 'dan is het wel dat er mensen zijn die, ongetwijfeld vanuit een religieuze overtuiging, de zwaksten in de samenleving angstig maken voor de arts enij. "Houd de witjassen buiten de deur, zij spuiten je dood." In Nederland zal dat nooit gebeuren. Een arts is meteen z'n bul kwijt en mag de arts enij niet meer uitoefenen. Er is een grote controle, sociaal en anderszins. Mensen die stervend zijn, zijn niet in hun sterkste doen. Maar de zwaksten zullen nooit de dupe zijn. In de wijze waarop we het geregeld hebben, gebeurt euthanasie nooit pats-boem zomaar. Je moet langdurig hebben gevraagd, weloverwogen een beslissing hebben genomen, met je omgeving hebben gesproken en er komt een arts bij. Ik zie dat risico niet zo.'

De laatste woorden

Met ingang van september 2003 is James Kennedy als hoogleraar nieuwste geschiedenis verbonden aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij is nu hoogleraar Europese geschiedenis aan het Hope College en onderzoeker aan het Van Raalte Institute in Holland, Michigan. Tijdens zijn onderzoek was hij enige tijd SISWO-fellow. Over de concluderende woorden in zijn boek merkt hij op dat hij een man is die van paradoxen houdt. 'Ik denk echt dat het sterke punt van het Nederlandse euthanasiebeleid tevens het zwakke punt is. Het is beleid dat een ongekennde flexibiliteit heeft. De regels hebben voldoende souplesse om in elke situatie net wat anders geïnterpreteerd te worden. Dat is een verdienste gegeven het feit dat de dood geen gemakkelijk te regelen zaak is. Maar tegelijkertijd

is het natuurlijk in de meeste gevallen te wensen dat beleid duidelijk is, dat er duidelijke grenzen zijn en dat mensen weten waar ze aan toe zijn. In dat opzicht is het beleid ergerlijk ongrijpbaar. Ergerlijk, omdat het mensen de verkeerde indruk geeft. Er zijn mensen die denken dat ze recht hebben op euthanasie. Ergerlijk door hoe het beleid verkocht wordt. Ik denk dat je het beleid ook niet moet presenteren alsof wel duidelijk is wat er wel en wat er niet kan. In het buitenland wordt ook vaak verteld dat er in Nederland een regelgeving is die heel strak is. Nou, dat is gewoon niet zo. Ik vind het ook ergerlijk - maar dat heeft te maken met een Amerikaanse houding - omdat je wilt dat de regels zelf aanduiden wat wel of niet kan. Dat zeg ik echter met alle waardering voor hoe Nederlanders daarmee omgaan.

Als historicus vind ik het interessant dat het klimaat in de jaren zeventig en tachtig dat het euthanasiebeleid mogelijk heeft gemaakt, een betere culturele draagvlak vormde voor het huidige beleid dan de omstandigheden nu. In dat opzicht is mijn verhaal een soort verhaal van verval. Dat heeft niet te maken met de euthanasie per se. Ik denk dat er minder op het Nederlandse euthanasiebeleid aan te merken zou zijn als Nederland er nu uit zou zien als in 1975. Dat is niet alleen door mij aangekaart. Het is de mening van verschillende waarnemers in de laatste vijf jaar: de euthanasie is er, we hoeven er niet meer voor te vechten, nu zien we andere problemen. Mijn bezorgdheid heeft vooral te maken met de richting waarin de Nederlandse samenleving gaat. De culturele voorwaarden waren vijftientig jaar geleden beter dan nu. Mijn vraag is of jullie voldoende in huis hebben om dit euthanasiebeleid goed te maken. Als dat wel het geval is, dan des te beter.'

Henk Jansen is hoofdredacteur van Facta.

James Kennedy - *Een weloverwogen dood : euthanasie in Nederland*. - Amsterdam : Uitgeverij Bert Bakker, 2002. - 248 p. - ISBN 90 351 2295 X, €19,95
NVE: <http://www.nvve.nl>

Onfatsoenlijke politiek

Willem Trommel

Zie je nu wel, zo juichen de politieke boegbeelden in koor, het was een zeepbel. Een gezelschap zonder boodschap, met slechts één troef in handen, de provocateur Fortuyn. En van hem wisten we toch dat hij vroeg of laat zou uitglijden. Nee echt, we slapen momenteel weer prima.

Wat zijn ze opgelucht, de Melkerts en de Dijkstallen, en wat zullen ze er straks opnieuw van langs krijgen. Want dat de leefbaren er geen samenbindend gedachtegoed op na zouden houden, lijkt me een ernstige misrekening. Het was de sympathieke volkszanger Henk Wijngaard die me de weg wees naar de ideologie van de leefbaarheid. In een interview sprak Wijngaard, toen nog prominent op de kieslijst, over wantoestanden in de asielzoekerscentra. Kort en bondig liet hij weten: 'Het lijken wel concentratiekampen'. Het kon niet anders of deze man was een adept van Avishai Margalit, de uit Israël afkomstige politiek-filosoof.

In zijn boek *The Decent Society* laat Margalit zien hoe gruwelijk een samenleving kan ontsporen wanneer de overheid alles op alles zet om sociale rechtvaardigheid af dwingen. Gelijke toegang tot gezondheidszorg, inkomenszekerheid voor iedereen, het zijn prachtige doelstellingen maar met een akelige schaduwzijde. Zo zijn er bureaucratische selectiekantoren nodig die niet altijd even fijntjes opereren. Mensen worden in zulke kantoren een geval met een nummer, ze worden op een wachtlijst geplaatst en als potentiële fraudeurs gecontroleerd, soms tot in de verste uithoeken van hun privéleven. En zo kan een nobel streven onttaarden in een *onfatsoenlijke samenleving*, waarin institutionele vernedering aan de orde van de dag is.

A *fortiori* komt deze spanning tussen rechtvaardigheid en waardige bejegening tot uitdrukking in het immigratiewezen. De inzet is hier hoog. Het gaat om de vraag of mensen recht hebben op verblijf en daarmee in één klap op alle andere sociale rechten. Geen wonder dat de selectie streng is en de kans op vernedering aanzienlijk. En inderdaad, in kampen bijeengedreven wachten de genummerde asielzoekers hun lot af, vernederd tot op het bot, omdat op voorhand aan hun verhaal is getwijfeld, omdat ze soms jarenlang niet mogen werken, omdat hun leven is gereduceerd tot een dossier. Hoe goed ook bedoeld, deze behandeling is stuitend. Maar wie heeft het daar nog over? Paars heeft er een vraagstuk van 'publiek management' van gemaakt. Niet de problemen van mensen, maar die van organisaties staan daarin centraal. Politiek gaat dan alleen nog om de vraag met welke *targets* en streefcijfers de IND tot betere prestaties kan worden aanzet.

Nu weten we dat het Fortuyn niet te doen is om lotsverbetering voor asielzoekers. In zijn gesloten wereld-

beeld ligt de oplossing bij de afschaffing van asielrechten en daarmee van de mensonterende uitvoeringsorganisatie. Maar los van dit extremisme, geldt voor alle leefbaren dat zij een diepe afkeer hebben van een politiek die volslagen technocratisch is geworden. Een politiek die alle facetten van het leven aan institutionele procedures heeft onderworpen. Een politiek die de vrije jongens in hun ondernemingszin beknot, wachtlijsten veroorzaakt, abracadabra uitkraamt, en achter de bureaucratische façade nooit haar ware gezicht toont. Een politiek, kortom, van vernederende staatsinstellingen. De kracht van Fortuyn is dat hij vooralsnog buiten dit bloedeloze circus staat en kan oproepen tot waarachtige politiek die geen blad voor de mond neemt.

Het is allemaal zeer vernuftig. Fortuyn paait en politiseert de volkse weerzin tegen 'al die Haagse zakkenvullers' en doet dat met een alleszins verdedigbare kritiek op acht jaar paarse beheerszucht. Dit alles gaat gepaard met een *Umwertung aller Werte*, waarbij het begrip fatsoen een nieuwe betekenis krijgt. We kennen de buitenlandse voorbeelden. Zo werd het voormalige pornstarretje 'Cicciolina' in het Italiaanse parlement een gevreesd pleitbezorger van het nieuwe fatsoen. Als haar de vernedering van al die technocratische debatten te veel werd, liet ze gewoon even haar tieten zien. Logisch dat nu ook de leefbaren naarstig op zoek zijn naar politiek strategen van dit formaat. Weliswaar steekt een Henk Wijngaard hierbij wat schril af, maar een volk krijgt nu eenmaal de leiders die het verdient. In alle ernst, het is geen onzin wat Margalit beweert, en in de versie van Fortuyn is het ronduit explosief gedachtegoed. Maar dat is dan ook een verminkte versie, want de man debiteert slechts halve waarheden. Zou hij werkelijk de vernederende staat te lijf willen gaan door radicale afschaffing van sociale rechten? Ook in de zorg, het onderwijs en de sociale zekerheid? Is dat nu wat de leefbaren met kleinschaligheid bedoelen? Ieder voor z'n eigen? Dan valt te begrijpen dat ze zich hierover in nevelen hullen, want de aanhang zou snel slinken. Margalit is zo radicaal niet. Volgens hem zouden we moeten inzien dat het van politieke hoogmoed getuigt om precies te willen vaststellen wat gerechtigheid is. Niet het regelen van recht, maar bewogenheid met onrecht zou ons politieke richtsnoer moeten zijn. Precies op dat punt schiet de huidige generatie politici schromelijk tekort. Ze schaften de bewogenheid af en lieten Fortuyn de ruimte om zijn krokodillentranen te plengen om het zo vernederde volk. Opdat hij uiteindelijk de onbewogen leider kan worden die hij zo graag wil zijn.

Foto: Carla Schoo

De weloverwogen dood

Heleen Weyers

Op 1 maart 2002 trad de wet Levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding in werking. Middels deze wet zijn de artikelen 293 en 294 van het Wetboek van Strafrecht - de artikelen waarin doden op verzoek en hulp bij zelfdoding strafbaar zijn gesteld - veranderd. In de wet is vastgelegd dat een arts die zich bij het toepassen van euthanasie en hulp bij zelfdoding¹ aan bepaalde voorwaarden houdt, niet strafbaar is.

Het Nederlandse beleid ten aanzien van euthanasie - het openlijk toestaan ervan onder bepaalde voorwaarden - wordt alom als bijzonder gezien. Al jarenlang beschrijven en becommentariëren mensen binnen en buiten Nederland dit beleid. Vooral Amerikanen lijken erdoor geraakt², en het is dan ook niet verwonderlijk dat een Amerikaanse kenner van de Nederlandse contemporaine geschiedenis - James Kennedy - het Nederlandse euthanasiebeleid als object van studie heeft gekozen.

Kennedy is in Nederland bekend door zijn dissertatie *Nieuw Babylon in aanbouw*. In dat boek beschrijft hij de snelle veranderingen in Nederland in de jaren zestig en brengt hij de stelling naar voren dat Nederlandse politiek gedijt op onvermijdelijke ontwikkelingen. In zijn nieuwste boek *Een weloverwogen dood* is Kennedy op zoek naar historische en culturele factoren die - tussen 1969 en 1985 - het Nederlandse euthanasiebeleid mogelijk hebben gemaakt. Alhoewel het thema 'onvermijdelijkheid' daarin ook een rol speelt, is zijn leidraad nu 'bespreekbaarheid'.

Weloverwogen thematiek?

'Bespreekbaarheid' - het ter discussie stellen van onderwerpen - vormt de rode draad in het boek. Kennedy zet het begrip op een aantal manieren in. In de jaren zestig en zeventig constateert hij een specifieke vorm van 'bespreekbaarheid': het als bevrijdend ervaren van het

die omtrent lijden als die omtrent zelfbeschikking, nopen tot in gesprek blijven met elkaar. Tenslotte gebruikt Kennedy het begrip 'bespreekbaarheid' om uitspraken te doen over een specifiek kenmerk van de Nederlandse wijze van omgaan met sociale problemen, namelijk het vooropstellen van de mogelijkheid van controle houden.

De kracht van Kennedy's boek ligt in de beschrijving van velerlei direct herkenbare thema's die zeer plausibel zijn³ en het benaderen van verschillende aspecten aan de hand van één thema. Het boek kent echter ook zwakke punten: door de keuze voor de thematische aanpak blijft de historische lijn in de totstandkoming van het euthanasiebeleid onduidelijk; verder besteedt Kennedy weinig aandacht aan de verklarende kracht van de centrale noemer 'bespreekbaarheid'; en tenslotte wordt de stelling van 'onvermijdelijkheid' in dit boek niet alleen anders maar ook minder overtuigend ingezet, dan in zijn eerste boek.

In het onderstaande geef ik het Nederlandse proces van rechtsverandering wat betreft euthanasie in het kort weer en laat daarbij zien dat het centrale thema 'bespreekbaarheid' goed gekozen is. Daarna maak ik een vergelijking met België, het tweede land waar euthanasie vermoedelijk gelegaliseerd zal worden. Uit die vergelijking wordt duidelijk dat 'bespreekbaarheid' waarschijnlijk geen noodzakelijke voorwaarde is voor de totstandkoming van de liberalisering van euthanasie. Tenslotte zal ik ingaan op Kennedy's opvatting omtrent 'onvermijdelijkheid' in het euthanasiedebat.

volgens Kennedy

doorbreken van taboes. Daarnaast laat hij weten dat hij, vanwege de centrale rol van de onderlinge communicatie, de in het debat gebezigde retoriek onder de loep heeft genomen. Hij komt tot de conclusie dat in dat debat het onvermijdelijke van de ontwikkeling veelvuldig benadrukt is. Vervolgens concludeert hij dat specifieke kenmerken van de Nederlandse cultuur goed beschreven kunnen worden aan de hand van het begrip 'bespreekbaarheid'. Op de eerste plaats doelt hij hier op de veelomvattende definitie van lijden die in Nederland alom gehanteerd wordt. Deze definitie is gekoppeld aan de opvatting dat het vanzelfsprekend is dat van een ieder gevraagd mag worden een bijdrage te leveren aan het verlichten van andermans lijden. Op de tweede plaats doelt hij op de Nederlandse opvatting van zelfbeschikking. Anders dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten, waar autonomie tamelijk atomistisch wordt opgevat, menen Nederlanders dat men bij de eigen keuze rekening moet houden met de gevoelens en belangen van anderen. Beide opvattingen, zowel

De ontwikkeling in Nederland

Voor 1969 is euthanasie nauwelijks onderwerp van publiek debat in Nederland. Dat verandert na de publicatie in 1969 van een boek van de zenuwarts Van den Berg. In dat boek levert Van den Berg scherpe kritiek op het ongelimiteerd gebruik van medische macht. Een sterke impuls ondervindt het debat door een rechtszaak in 1973, waar een arts die een einde heeft gemaakt aan het leven van haar moeder, die daar uitdrukkelijk om vroeg, zich moet verantwoorden. Deze rechtszaak leidt onder andere tot de oprichting van een vereniging die ijvert voor de maatschappelijke acceptatie van euthanasie: de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie. Het onderwerp euthanasie zal nadien niet meer uit de publieke belangstelling verdwijnen.

Eind jaren zeventig wordt euthanasie ook onderwerp van politiek debat. Politieke partijen beginnen hun standpun

ten te formuleren en dringen aan op het instellen van een staatscommissie die de regering moet adviseren omtrent de wenselijkheid van wetswijziging op dit terrein. Nog voor dat advies verschijnt, dient D66 in 1984 een initiatiefwetsvoorstel in, waarin voorgesteld wordt euthanasie, toegepast door artsen die zich daarbij houden aan bepaalde zorgvuldigheidseisen, niet langer strafbaar te stellen. Een jaar later blijkt ook de Staatscommissie Euthanasie in meerderheid voor legalisering te zijn.

Begin jaren tachtig speelt de rechterlijke macht een doorslaggevende rol op het terrein van de euthanasie. Nadat in 1981 opnieuw een rechtszaak grote aandacht heeft getrokken, besluit het Openbaar Ministerie het vervolgingsbeleid ten aanzien van euthanasie te stroomlijnen. Al dergelijke zaken die bij het Openbaar Ministerie bekend zijn - wat over het algemeen slechts het geval is als de arts zelf de euthanasie meldt - worden beoordeeld aan de hand van de eisen die geformuleerd zijn in de twee vonnissen tot dan toe. Een korte serie rechtszaken tegen artsen volgt op het besluit. In 1984 oordeelt de Hoge Raad dat een arts die zich bij het toepassen van euthanasie gehouden heeft aan bepaalde zorgvuldigheidseisen, een beroep kan doen op artikel 40 van het Wetboek van Strafrecht. Als deze rechtvaardigingsgrond - overmacht in de vorm van noodtoestand - gegrond is, wordt de arts ontslagen van rechtsvervolging. Spoedig daarna wordt duidelijk dat het Openbaar Ministerie niet langer artsen vervolgt die naar verwachting een geslaagd beroep op 'noodtoestand' kunnen doen. Hiermee is feitelijk het recht ten aanzien van euthanasie veranderd.

Het politieke debat zal, ondanks deze rechtsverandering, nog ruim anderhalf decennium in beslag nemen. Naast het initiatiefwetsvoorstel van D66 in 1984, zijn er in de jaren tachtig nog twee regeringsvoorstellen ingediend en weer ingetrokken. In de jaren negentig zijn, op initiatief van verschillende regeringen, twee landelijke onderzoeken gedaan naar het levensverkortend handelen door artsen. Bovendien zijn in die jaren de wijze van melden (1994) en van beoordelen (1998) van levensbeëindigend handelen veranderd. In 1998 wordt middels een nieuw initiatiefwetsvoorstel druk uitgeoefend op de regering en in dat zelfde jaar komt het tweede paarse kabinet met het voorstel voor de wet *Levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding* dat in 2001 door het parlement is geaccepteerd.

Al die jaren heeft een actief maatschappelijk debat plaatsgevonden, waaraan zowel individuen - met name juristen, ethici en artsen - als ook organisaties - met name de KNMG (Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Geneeskunst) en de NVVE - deel hebben genomen. De belangrijkste bijdrage van de KNMG is de publicatie in 1984 van zorgvuldigheidseisen, waaraan artsen die euthanasie overwegen zich volgens het hoofdbestuur dienen te houden. Bij die gelegenheid heeft het hoofdbestuur ook gesteld dat de medische stand de plicht heeft een maatschappelijk aanvaardbare regeling van het euthanasievraagstuk mogelijk te maken. Ook in latere jaren is de organisatie een actieve rol blijven spelen in het debat. De NVVE is een voorbeeld van een organisatie waarop de meeste door Kennedy genoemde kenmerken - de gericht-

Euthanasie komt in België minder voor dan in Nederland, maar levensbeëindiging zonder verzoek komt juist meer voor

heid op het doorbreken van taboes; een brede opvatting van lijden; zelfbeschikking als een recht dat niet los van de belangen van anderen gezien kan worden; en gerichtheid op transparantie - van toepassing zijn.

Deze weergave van het Nederlandse euthanasiebeleid in vogelvucht laat zien dat Kennedy's rode draad welgekozen is. Artsen hebben zich toetsbaar opgesteld en zij hebben hun handelen niet - zoals bijna overal elders - verborgen willen houden. Het Openbaar Ministerie in Nederland is, anders dan in andere landen, erop gericht geweest om de eisen die aan zorgvuldige euthanasie gesteld moeten worden, duidelijk te krijgen. Rechters hebben een rechtvaardiging geaccepteerd die een bredere strekking heeft dan het geval in kwestie. De KNMG heeft de ontwikkeling mede mogelijk gemaakt door haar standpuntbepaling - zij is de enige artsenorganisatie ter wereld die een dergelijk standpunt ingenomen heeft. De NVVE - de grootste euthanasievereniging ter wereld - heeft steeds geprobeerd patiënten en artsen op het probleem betrokken te houden. 'Bespreikbaarheid' heeft dus zeker een grote rol gespeeld in de totstandkoming van het Nederlandse euthanasiebeleid.

De wetswijziging in België

Een vergelijking met België laat zien dat 'bespreikbaarheid' niet per definitie een rol speelt bij de liberalisering van euthanasie.⁴ In België is euthanasie tot voor kort nauwelijks onderwerp van maatschappelijk en politiek debat geweest. Weliswaar zijn vanaf de jaren tachtig met enige regelmaat wetsvoorstellen ingediend, maar dat betreft eenpersoonsacties die zonder gevolg zijn gebleven. Deze situatie is in 1999 drastisch veranderd met het aantreden van de paars-groene coalitie. Een van de eerste daden van deze coalitie is het indienen van een wetsvoorstel om euthanasie te legaliseren. Van een dialoog met de oppositie - de katholieken waar men voorheen niet omheen kon - lijkt men niet te willen weten. Inmiddels heeft de Belgische Senaat op 25 oktober jongsleden het wetsvoorstel aangenomen en is het woord nu aan de Kamer van Afgevaardigden.

De medische stand heeft in België tot op heden nauwelijks geparticipeerd in het debat over euthanasie. De Orde van Geneesheren - een organisatie waarvan Belgische artsen verplicht lid zijn en die het monopolie heeft over de

vaststelling en handhaving van de medische ethiek - is van mening dat de kwestie van de euthanasie maar beter geheel overgelaten kan worden aan de beroepsgroep zelf. Dat ook in België - of in ieder geval in Vlaanderen - dokters actief levens beëindigen, is gebleken uit een onderzoek vergelijkbaar met de twee Nederlandse nationale onderzoeken naar de euthanasiepraktijk. Euthanasie komt in België weliswaar minder voor dan in Nederland - respectievelijk 1,1 procent en 2,4 procent van alle doodsoorzaken - maar levensbeëindiging zonder verzoek komt juist meer voor - respectievelijk 3,2 procent en 0,7 procent.⁵

Het stilzwijgen van de artsen vindt zijn evenknie aan de kant van de patiënten. Het maatschappelijk debat over euthanasie lijkt sterk geïnitieerd door politieke gebeurtenissen. De verenigingen die ijveren voor de legalisering, zijn altijd klein gebleven en lijken nauwelijks een rol te spelen in het debat.

Anders dan in het Nederlandse proces van rechtsverandering lijkt 'bespreekbaarheid' in België dus geen rol te spelen. In hoeverre daardoor de praktijk van euthanasie en de controle daarop anders zal zijn, moet de toekomst uitwijzen.

'Onvermijdelijkheid' en 'bespreekbaarheid'

James Kennedy heeft in zijn dissertatie *Nieuw Babylon in aanbouw* de stelling naar voren gebracht dat de Nederlandse politiek gedijt op onvermijdelijke ontwikkelingen. Nederlands politici en Nederlandse elites hebben, zo stelt hij, er geen vertrouwen in dat vernieuwingen die in gang zijn gezet, gestopt kunnen of moeten worden. Ze zijn van mening dat het beter is de onvermijdelijke stroom ontwikkelingen te kanaliseren dan te stuiten. Ook in *Een weloverwogen dood* speelt 'onvermijdelijkheid' een rol. Nu echter omschrijft Kennedy het niet als een kenmerk van politieke cultuur, maar als een argument dat steeds weer terugkeert in het debat over euthanasie.

Waar 'bespreekbaarheid' zoals uitgewerkt in de hoofdstukken over taboes, medemenselijkheid, zelfbeschikking en controle waarschijnlijk wel een kenmerk van de Nederlandse cultuur is, is 'onvermijdelijkheid' - in de betekenis van 'argument in een debat' - dat zeker niet. Zonder twijfel gebruiken Nederlanders die ijveren voor euthanasie het argument dat levensbeëindiging op verzoek onvermijdelijk toegestaan zal worden. Maar dat is geen typisch Nederlands verschijnsel. Voorbeelden van hervormers die verkondigen dat ze de geschiedenis aan hun kant hebben, zijn overal ter wereld te vinden.⁶ Tegenstanders van euthanasie in Nederland - met name, maar niet alleen, te vinden in de streng protestantse kringen - achten daarentegen het gevoerde beleid geenszins onvermijdelijk. Zij pleiten juist voor het streng handhaven van de norm die vastgelegd is in de artikelen 293 en 294 van het Wetboek van Strafrecht.

Een tweede kanttekening betreft 'datgene wat als onvermijdelijk wordt gezien'. Kennedy brengt niet altijd een heldere afbakening aan wat betreft de vorm van levensverkortend handelen waar de desbetreffende spreker op

doelt. Onder de noemer 'euthanasie' viel in de jaren zeventig ook het stoppen van een behandeling ('passieve euthanasie') en de dood als neveneffect van een medische behandeling zoals pijnbestrijding ('indirecte euthanasie'). Als mensen in de jaren zeventig zeggen dat deze vormen van 'euthanasie' onvermijdelijk geaccepteerd zullen worden, betreft het wederom zaken die niet specifiek voor Nederland zijn. Ook elders bestaat immers het recht van weigeren van behandeling en ook elders merken artsen medisch handelen soms als zinloos aan en gaan er daarom niet toe over.

Het thema 'onvermijdelijkheid' is voor de betekenis van het centrale thema 'bespreekbaarheid' niet van doorslaggevend belang. En met het thema 'bespreekbaarheid' heeft Kennedy - zo blijkt uit het bovenstaande - een veelbelovend overkoepelend thema ingebracht op basis waarvan de totstandkoming van euthanasiebeleid in verschillende landen vergeleken kan worden.

Noten

1. In veel landen wordt onder euthanasie een heel scala van medische handelingen verstaan die mogelijk het leven verkorten. In Nederland wordt de term meestal gereserveerd voor het door een arts verstrekken van een dodend middel aan een patiënt die daar vrijwillig en weloverwogen om heeft gevraagd. Zo gebruikt valt hulp bij zelfdoding ook onder euthanasie. In deze betekenis wordt de term euthanasie in dit artikel gehanteerd. Andere vormen van levensverkortend handelen door artsen, zoals het stoppen van de behandeling of levensbeëindiging zonder verzoek, worden als zodanig aangegeven.
2. Voorbeelden van Amerikanen die over euthanasie in Nederland schrijven zijn: M.P. Battin in *Least Worst Death. Essays in Bioethics on the End of Life* (Oxford 1994); C.F. Gomez in *Regulating Death: Euthanasia and the Case of the Netherlands* (New York 1991); H. Hendin in *Seduced by Death. Doctors, patients and the Dutch Cure* (New York 1996).
3. Natuurlijk zijn niet alle observaties van Kennedy nieuw. Onderwerpen als de gerichtheid op controle, het belang van de omgeving en het centraal staan van overleg zijn ook door anderen in relatie met het euthanasiebeleid beschreven. Zie onder andere J. Griffiths, A. Bood en H. Weyers, *Euthanasia and Law in the Netherlands* (Amsterdam 1998) en D.C. Thomasma e.a., *Asking to Die. Inside the Dutch Debate about Euthanasia* (Dordrecht, Boston en Londen 1998).
4. De gegevens voor het onderstaande komen met name uit M. Adams, 'Euthanasia: the process of legal change in Belgium. Reflections on the parliamentary debate', *Physician-negotiated Death* speciaal nummer van *Recht der Werkelijkheid*, 2001: 29-48.
5. L. Deliens e.a., 'End-of-life decisions in medical practice in Flanders, Belgium: a nationwide survey', *The Lancet*, 2000: 1806-1812.
6. A.O. Hirschman, *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy* (Cambridge en Londen 1991).

Drs. H.A.M. Weyers is verbonden aan de Vakgroep Rechtstheorie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Groningen. Zij werkt aan een proefschrift over de wetgeving rond euthanasie.

Het Nederlandse lied staat symbool voor de Nederlandse cultuur. We zijn er trots op en tegelijkertijd schamen we ons ervoor. Maar is er eigenlijk wel zoiets als een oorspronkelijk Nederlandse liedcultuur? Dat is een van de vragen waarover de eerste heuse hoogleraar 'Nederlandse liedcultuur in heden en verleden' zich buigt. Een verhaal over de mythes van de volkscultuur en de comeback van het dialect.

De valse romantiek van

Femke Molenaar

Nederlanders hebben een dubbelhartige band met hun moederland. Sinds Het Huwelijk is het aantal mensen dat openlijk tegen de monarchie is weer fors gekrompen. Oranje, de elfstedentocht, de befaamde Nederlandse tolerantie, de gezelligheid; het zijn slechts enkele voorbeelden van nationale cultuuruitingen waar je als rechtgeaarde Hollander trots op dient te zijn. Aan de andere kant is er het traditionele gemopper op de Hollandse eigenheid. 'Welke cultuur?' vraagt menigeneen zich zelfs af. Kaas, klompen en houterigheid, verdient zo'n land überhaupt het predikaat culturele eenheid?

Ook het Nederlandse lied is lijdend voorwerp van gevoelens van zowel liefde als schaamte. Wie heeft er nooit op een feestje of bij het kampvuur meegebruld met teksten uit het scoutingrepertoire of bands als Doe Maar? Welke Nederlander heeft, in de betere dagen van onze voetbalgeschiedenis, niet meegezongen met het 'Hup, Holland, hup?' En toch: de Nederlander die in internationale kring een lans breekt voor 'onze' liederen moet nog geboren worden. Vraag in internationaal gezelschap de aanwezigen een song in eigen taal ten gehore te brengen en de Frans- of Engelsman zal spontaan in gezang uitbarsten. Alleen de Hollander staat met zijn mond vol tanden.

Curiosum

'Bij ons heerst het idee dat wij niet kunnen zingen,' zegt Louis Peter Grijp. 'Nederlanders zien zichzelf niet als muzikaal. Sinds de zeventiende eeuw, met Sweelinck, hebben we geen componist van echt internationaal formaat meer gehad.'

Grijp weet waarover hij praat. Hij is sinds eind januari Neerlands eerste hoogleraar in de liedcultuur (leerstoel

*Uitgeschreven liedteksten werden vroeger op straat verkocht.
Collectie: Meertens instituut*

aan de Universiteit Utrecht). Daarvoor was hij al verbonden aan het befaamde Meertens instituut (het centrum voor onderzoek en documentatie van de Nederlandse taal en cultuur). En daarmee is Grijp, net als de vele onder-

het lied

werpen die op zijn instituut worden onderzocht, een curiosum. 'Er zijn, bij mijn weten, niet veel landen met een dergelijke leerstoel. In Duitsland, het land van het volkslied bij uitstek, is er wel zoiets. En in Wenen. Verder niet.'

Het gebrek aan muzikaal zelfvertrouwen in ons land is volgens Grijp logisch te verklaren.

'Je zou er gedegen onderzoek naar moeten doen, maar ik heb wel een, laat ik zeggen, wetenschappelijk vermoeden. Als je bijvoorbeeld naar oude Vlaamse volksliedjes luistert, hoor je vaak prachtige, oud aandoende melodieën in mineur. Terwijl de Hollandse deuntjes vaak in een simpel majeur schema zijn geschreven. Die melodieën zijn vaak niet oorspronkelijk Nederlands, en van veel later datum dan de Vlaamse. Dikwijls zijn het Franse liedjes, waarop een nieuwe tekst is gemaakt. (Dat kunnen we onderzoeken door de strofen en precieze lengtes van zinnen te vergelijken.)'

Deze vreemde invloeden kunnen makkelijk worden verklaard door de vele handelscontacten die Nederland van oudsher onderhield. Buitenlandse matrozen namen hun eigen liederen mee de Amsterdamse kroegen in. Zo ontstond weliswaar een nieuwe cultuur, maar zeker geen 'oorspronkelijk Nederlandse' cultuur. Grijp: 'Bovendien heeft ons land al sinds eeuwen een zeer hoge verstedelijkingsgraad. Dat betekent dat er minder veilige havens zijn voor een regionale volkscultuur. De stad is altijd onderhevig aan invloeden van buitenaf. In de vorige eeuw was vooral de Amerikaanse cultuur van doorslaggevend belang.'

Ook de techniek heeft volgens de liedprofessor een onuitwisbare indruk achtergelaten op het muzikale leven in ons land. 'Als je vroeger muziek wilde horen, moest je die zelf maken. Er werd daardoor op veel meer plekken gezongen dan nu. Meisjes die bosbessen plukten, werden zelfs door

hun baas verplicht te zingen, zodat ze niet stiekem bessen konden eten. Met de uitvinding van de grammofoonplaat veranderde dat. Je hoefde, als je muziek wilde horen nog slechts een plaat, of later een cassettebandje of cd op te zetten.'

Gecultiveerd

Het is maar de vraag of, bij nadere beschouwing, het gebrek aan Nederlandse eigenheid zo uniek is voor ons kleine landje. Grijp: 'De aandacht voor de zogenaamd oorspronkelijke volkscultuur komt vaak van de bovenste sociale laag. Die verzamelt en doet onderzoek (daar hoor ik inderdaad ook bij). Het beeld dat meestal wordt geschetst van de 'eigen unieke' volkscultuur is dus uiteindelijk beïnvloed door het romantische beeld dat de elite van het volk heeft. En dat beeld wordt overal ter wereld maar al te vaak gebruikt en gecultiveerd door machthebbers, tot aan Hitler toe. Nationale identiteiten ontstaan niet, die worden geconstrueerd. In ons land zag je in het verleden de NSB, maar ook de katholieken en andere politieke bewegingen, die stadions afhuurden om daar manifestaties te houden. Het feest dat bij het koninklijk huwelijk in de Arena werd gegeven is inderdaad ook zo'n voorbeeld. Daar hoorde je liederen als 'Aan de Amsterdamse grachten' voorbij komen.'

'Wat wij als oorspronkelijke en waardevolle cultuur zien, is dus slechts ten dele uit de bevolkingsgroep afkomstig waaraan zij wordt toegedicht. Zo was Hadewijch (die wordt gezien als een van de vroegste dichtsters van het Nederlandse lied, red.) uit de elite afkomstig. En in onze tijd heb je Herman Finkers. Hij sprak gewoon Nederlands, terwijl in zijn vriendenkring mensen zaten die Almeloos spraken. Hij is pas na verloop van tijd gaan optreden in het Twentse dialect, waarmee hij in feite uitstraalde: kijk,

dit zijn mijn wortels. Of neem Louis Davids, die aan de wieg stond van de typische Jordaneze zangstijl. Hij was zelf nota bene een Rotterdammer. Ook allerlei streektaalen werden dikwijls in leven gehouden door de lokale elites als notarissen en dorpsonderwijzers, die boeken in de taal van hun omgeving schreven.'

Smartlappenkoren

De fascinatie van de elite met 'het gewone volk' is ook een verklaring voor hedendaagse verschijnselen als smartlappenkoren. 'Die groepen zijn de laatste tien jaar als paddestoelen uit de grond geschoten,' weet Grijp. 'Deels bestaan ze uit mensen die daadwerkelijk tot, bijvoorbeeld, de vissersgemeenschap behoren. Maar een ander groot deel bestaat uit mensen die teruggrijpen op iets wat ze als typische volkscultuur zien. Het is overigens zo dat het begrip smartlap, in tegenstelling tot wat de meeste van die koorzangers denken, geen oorspronkelijk Nederlandse term is. Ze is uit het Duits afkomstig: Schmachtfelzen. Ook het moderne begrip camp heeft alles te maken met een elitaire belangstelling voor 'het gewone'. Grijp: 'Camp betekent in eerste instantie dat je iets mooi vindt om zijn lelijkheid. Maar het houdt ook in dat mensen zichzelf profileren. Ze laten zien dat ze De Zangeres Zonder Naam of André Hazes wel degelijk echt waarderen, maar dan niet met het doel om zich bij een 'lagere' klasse aan te sluiten. Ze zetten zich af tegen hun mede-elitegenoten en vormen ze zo weer een nieuwe elite. Goed beschouwd zijn ze daardoor nog elitairder.'

Het elitaire verlangen naar een oorspronkelijk cultureel fundament heeft volgens Grijp in het verleden wel eens tot bizarre situaties geleid. 'In Vlaanderen bestond altijd een veel bredere affiniteit met de volksmuziek. De zogenaamde folkbeweging viel daar in de jaren zeventig in vruchtbare aarde. In Nederland ging dat minder makkelijk. Linkse, maatschappijkritische groepen konden niet, zoals elders, zonder meer terugvallen op 'eigen volksmuziek' als alternatief. De volksliederen die wij uit het begin van de eeuw kenden, zoals 'Vier weverkes zouden ter botermarkt gaan' of 'Ferme jongens stoere knapen' werden afgewezen vanwege hun truttigheid en burgerlijkheid. Dus bezocht men het Meertens instituut om de gewenste oorspronkelijke muziekstijl op te zoeken. Toen dat eenmaal gelukt was, was men allerminst tevreden. Het commentaar: "Die muziek klinkt helemaal niet mooi oud."

Creativiteit

Moeten we de hoop op een volwaardige eigen liedcultuur dus maar opgeven? Integendeel. Anders dan het voorgaande doet vermoeden, is het tegenwoordig allerm minst hopeloos gesteld met de muzikale creativiteit van de Nederlander.

'Je ziet juist de laatste tijd weer een opleving van het Nederlandstalige lied en het lied in streektaal.' Dit is volgens Grijp niet in het minst te danken aan de toegenomen aandacht voor de regio, als reactie op de Europese eenwording. De Europese gemeenschap doet ook haar best regionale cultuuruitingen financieel te ondersteunen.

Lied van het treurig Meisje.

Op een droevige wijs.

Een droevig meisje doet hare klagten,
Zij klaagt aan God: o! wat lijd ik een smart!...
Ach! wat verdriet, bij dagen en bij nachten,
Voor een jongman, die rust aan mijn hart.
Ach vriend, ach vriend,
Waar is de tijd dat gij mij nog bemint:
Zijt gij der wereld af,
Of rust ge in 't duister graf.

Den eersten brief dien ge hebt geschreven,
Daarvoor bedankte ik God, zoomenig keer;
Toen wist ik dat gij alnog waart in 't leven;
Maar nu, helaas! schrijft gij niet meer.
Ach vrind, ach vrind,
Heeft u misschien de dood verslind!—
Zijt gij der wereld af,
Of rust ge in 't duister graf.

Uit de collectie van het Meertens instituut

Daardoor ontstond er, eind twintigste eeuw, weer ruimte voor eigenheid binnen landen als Frankrijk en Portugal, maar ook Nederland. De hiërarchische, nationale verhoudingen, worden afgebouwd. De emancipatie van het dialect zet zich voort.

En zo kan het gebeuren dat bandjes als Rowen Hèze, die eerst 'gewoon' Engelstalige popmuziek maakten, terugkeren naar de taal van hun streek, om vervolgens in populariteit omhoog te schieten.

Femke Molenaar is redacteur van *Facta*.

Prof. dr. Louis Peter Grijp hield op 31 januari zijn inaugurele rede aan de Universiteit Utrecht. Titel: Van Hadewijch tot Hazes. Momenteel werkt Grijp voor het Meertens instituut aan een database met liedteksten, die vermoedelijk begin volgend jaar via internet beschikbaar komt.

Maatschappijleer

Gerard Ruijs

De afgelopen maanden heeft de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) samen met Jos de Beus van de Universiteit van Amsterdam het initiatief genomen om zoveel mogelijk sociale wetenschappers een brief te laten ondertekenen voor het behoud van het vak maatschappijleer. Ondanks positieve geluiden van leerlingen en docenten over het verplichte vak maatschappijleer in het zogenaamde gemeenschappelijk deel van de tweede fase, meende staatssecretaris Adelmund dat het vak in de maatschappij(!)profielen wel gemist kon worden.

De inhoud van maatschappijleer komt echter niet overeen met vakken als aardrijkskunde, geschiedenis of economie en kan daarom voor de burgerschapsvorming van leerlingen niet gemist worden in de maatschappijprofielen. Dat standpunt konden we pas duidelijk maken nadat tachtig hoogleraren en wetenschappelijk medewerkers, de NSV, de NKWP en het Disciplineoverleg Sociale Wetenschappen van de VSNU de brief wilden ondertekenen. Ook een dertigtal maatschappelijke organisaties, zoals de FNV en Amnesty, die de afgelopen dertig jaar regelmatig 'te gast' waren in de lessen maatschappijleer, legden op tijd gewicht in de schaal.

In het algemeen overleg met de Tweede Kamer op 30 januari jl. bleken alle woordvoerders van Groen Links tot ChristenUnie en alles daartussenin (behalve de VVD) ervan overtuigd dat het vak maatschappijleer in het gemeenschappelijk deel voor alle leerlingen aangeboden moest blijven worden, en dat ook de bevoegdheidsregeling de inbreng van sociale wetenschappers in het middelbaar onderwijs moet blijven garanderen. Door invoering van het combinatievak geschiedenis/maatschappijleer dreigde die regeling namelijk te verdwijnen. Veel scholen zouden dan immers uit praktische overwegingen een historicus aanstellen voor dat vak. De inbreng vanuit de sociale wetenschap zou dan op veel scholen in Nederland verdwijnen.

Daarmee raken we aan een van de merkwaardig(st)e constructiefouten van de tweede fase in het middelbaar onderwijs. In de oorspronkelijke plannen voor die tweede fase was maatschappijleer een examenvak in de profielen 'Cultuur en Maatschappij' en 'Economie en Maatschappij'. Dat was niet onlogisch gezien het feit dat juist die profielen onder meer zouden moeten voorbereiden op een mogelijk vervolg in een van de sociale wetenschappen. En een verbetering van de aansluiting met het vervolgonderwijs was toch een van de voornaamste doelstellingen van die tweede fase?

Niet gehinderd door enige kennis van zaken over een succesvol indexamenvak dat al sinds 1985 op een fors aantal scholen draaide, liet eind jaren negentig een nieuwe generatie kamerleden zich al te veel leiden door de lobbies van de vakverenigingen: de optelsom van deelbesluiten had tot gevolg dat het examenvak maatschappijleer toen moest wijken.

Nu dreigde dit weer te gebeuren met het (kleinere) ver-

voorlopig gered?

plichte vak in het gemeenschappelijk deel. Hoewel op dit moment nog niets officieel bij wet is geregeld en de verkiezingen erg dichtbij komen, gaan we ervan uit dat dat tij nu wel is gekeerd.

Rest de positie van het examenvak. Op de scholen waar het wordt aangeboden, voorziet het in een behoefte van leerlingen. Een aantal van die leerlingen kiezen beter voorbereid voor een vervolgstudie en komen daar met een voorsprong aan de start. Maar op de meeste scholen bestaat die keuzemogelijkheid helaas niet. In de plannen van Adelmund om de autonomie van scholen te vergroten, zou het passen om, in plaats van vier profielvakken verplicht voor te schrijven, de keuzemogelijkheid te vergroten. In het profiel 'Economie en Maatschappij' zou je dan, naast de verplichte vakken wiskunde en economie, een keuze kunnen bieden tussen bijvoorbeeld geschiedenis, maatschappijleer of aardrijkskunde. In 'Cultuur en Maatschappij' zou je niet een verplicht vak cultureel en kunstzinnige vorming (CKV) moeten aanbieden. In dat profiel zitten zeker zoveel (ook talentvolle!) leerlingen die juist een meer maatschappelijke belangstelling hebben. Een keuzemogelijkheid tussen CKV of Maatschappijleer ligt in dit profiel dan ook voor de hand. Veel leerlingen in C&M hebben daarnaast ook weer minder affiniteit met een zwaar wiskundeprogramma. De wiskunde die nu voor C&M-leerlingen verplicht is, is een nodeloos struikelblok voor leerlingen die bijvoorbeeld de kunstzinnige richting uit willen.

Daar ligt een mooie kans. De wiskunde in het profiel C&M is nodig voor een voorbereiding op de sociale wetenschap. Wat zou het mooi zijn om de onderzoeksvaardigheden die voor maatschappijleer al in eindtermen zijn omschreven, iets verder uit te bouwen tot een inleiding onderzoeksmethodologie op middelbaar schoolniveau. Bij mij op school is dat het succesonderdeel van maatschappijleer. De nodige kennis van statistiek zou daarbij aangehaakt kunnen worden. Het zou al met al een volwaardig keuzevak 'inleiding in de sociale wetenschappen' opleveren. De aansluiting met het vervolgonderwijs is dan zelfs beter gewaarborgd dan met het huidige wiskunde(!)programma.

Op politiek niveau lijkt deze gedachtegang op enige sympathie te kunnen rekenen. We zullen in de komende maanden ook met sociale wetenschappers contact zoeken om deze mogelijkheid verder te onderzoeken

Gerard Ruijs is leraar maatschappijleer op het Montessori Lyceum in Amsterdam & Vakdidacticus maatschappijleer ILO/UvA

Bestuurslid NVLM; <http://www.nvml.nl/>

Lange tijd lagen ze onder het stof, de oude antropologische foto's van het Rijksmuseum voor Volkenkunde. De stapels platen van Pygmeeën, Afrikanen en andere destijds onbegrijpelijke volken zijn voor het eerst sinds lang weer voor het publiek toegankelijk. Maar vandaag roepen niet alleen de gefotografeerden zelf een verwonderde blik op. De persoon achter de lens blijkt minstens even interessant.

De verborgen schat van

Rijksmuseum voor Volkenkunde toont

Marlies Eijnsink

'De kunstfotografie gaat al lang nergens meer over', vindt Linda Roodenburg. Het was een van de indirecte redenen voor de voormalig curator van het Nederlands Foto Instituut in Rotterdam om de tentoonstelling 'De bril van Anceaux' van de grond te tillen. De expositie (ondertitel: 'volkenkundige fotografie van 1860 tot heden') toont voornamelijk foto's uit de toenmalige Nederlandse koloniën. Lange tijd waren de beelden, ontoegankelijk voor de buitenwereld, opgestapeld in de kelders van het archief van het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden.

De foto's van de 'Bril van Anceaux' illustreren een tijdperk waarin westerlingen op expeditie gingen in Nieuw-Guinea, Afrika, Suriname en andere exotische gebieden. Aanvankelijk waren het vooral de beroepsfotografen die met belangrijke expedities meegingen, vaak begeleid door dragers voor het zware toestel. Toen de camera's lichter en de chemische procédés eenvoudiger werden, gingen ook steeds meer amateurs fotograferen. Behalve de professionals kwamen toen ook zendelingen, militairen en onderzoekers achter de lens in actie.

De tentoonstelling besteedt zeker aandacht aan de cli-

chématige manier waarop inheemsen in beeld werden gebracht. Machtsverhoudingen worden soms beschamend zichtbaar. Maar Roodenburg keek verder dan dat. Ze liet zich verrassen door de 'trotse uitstraling' van de mensen: 'Dit soort beelden zie je tegenwoordig zelden op de televisie of in kranten. Het zijn nu beelden van troosteloosheid en verpaupering.'

De collectie toont onder meer platen van Casimir Zagourski uit de jaren dertig, met bevolkingsgroepen uit centraal Afrika. De indrukwekkende littekens op de gezichten zijn opzettelijk aangebracht, waarschijnlijk ter versiering van het lichaam. Dit zijn duidelijke voorbeelden van mensen die vol trots hun cultuur uitdragen.

Er zijn ook foto's uit China en Iran, uit de tijd dat deze landen nog heel gesloten waren voor de westerse wereld. Het bijzondere van deze beelden is ook dat ze werden gemaakt toen de techniek het nog maar nauwelijks toeliet mensen ongeënceneerd en in actie te fotograferen. De fotograaf C. Le Munyon wordt schijnbaar en passant deelgenoot van de toenmalige Chinese samenleving wanneer hij mensen in hun dagelijkse bezigheden op straat vastlegt.

Naast de oude beelden komt ook de hedendaagse foto-

Leiden

opmerkelijke fotocollectie

grafie aan bod. Een voorbeeld hiervan is Nadine Salas, die haar zoektocht naar de Arubaanse identiteit op de gevoelige plaat vastlegde. (In de koloniale tijd bestond er beduidend minder interesse voor Aruba dan voor de andere koloniale gebieden, zowel etnografisch als fotografisch.)

De foto's zijn lange tijd bewaard gebleven in de kelders van het museum. Waarom zijn ze niet eerder opgemerkt? Roodenburg: 'De collectie is groot en nooit compleet geïnteriseerd of gearhiveerd. Als geïnteresseerden bij het museum langskwamen om foto's over een bepaald onderwerp te bekijken, was het vrijwel onmogelijk om ernaar te zoeken. De collectie was heel ontoegankelijk. Ik vermoedde wel dat ze historisch gezien heel waardevol moest zijn. Door deze beelden wordt zichtbaar hoe men in het Westen naar vreemde culturen keek en hoe het beeld dat we nu nog hebben, ontstaan is.'

'Ondanks het feit dat veel foto's met integere bedoelingen lijken te zijn gemaakt, zijn ze vaak misbruikt. Fotografie die voor puur wetenschappelijke doeleinden werd gemaakt, werd bijvoorbeeld op grote schaal gepubliceerd in zogenaamde semi-wetenschappelijke uitgaven. Foto-

grafen verkochten hun plaatjes aan iedere belangstellende en men kon er dan mee doen wat men wilde.'

Hoe ben je tot deze selectie gekomen?

'Ik vond het belangrijk een beeld te geven van de fotografie in haar historische context en dan in het bijzonder in de koloniale en antropologische context. In de visuele antropologie is fotografie in de historische context een sterk onderbelicht thema. Studenten leren hoe beeldmateriaal te gebruiken voor hun onderzoek, maar niet wat het belang is geweest van de fotografie voor de beeldvorming van andere culturen in die tijd.'

'Daarnaast wilde ik benadrukken dat het om de fotografen en de techniek ging. Het begin van de fotografie, de antropologie en de koloniale expansie gingen samen op. Dat maakt deze beelden vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw zo interessant. Het waren niet alleen beroepsfotografen, maar ook amateurs. Ook opmerkelijk is het feit dat veel vluchtelingen uit Polen en Rusland - vaak van goede afkomst en gevlucht vanwege de revolutie rond 1917 - studio's openden in koloniale hoofdsteden. Ik heb - in de catalogus - aandacht besteed aan de achtergrond van sommige van deze fotografen. Een van de criteria die

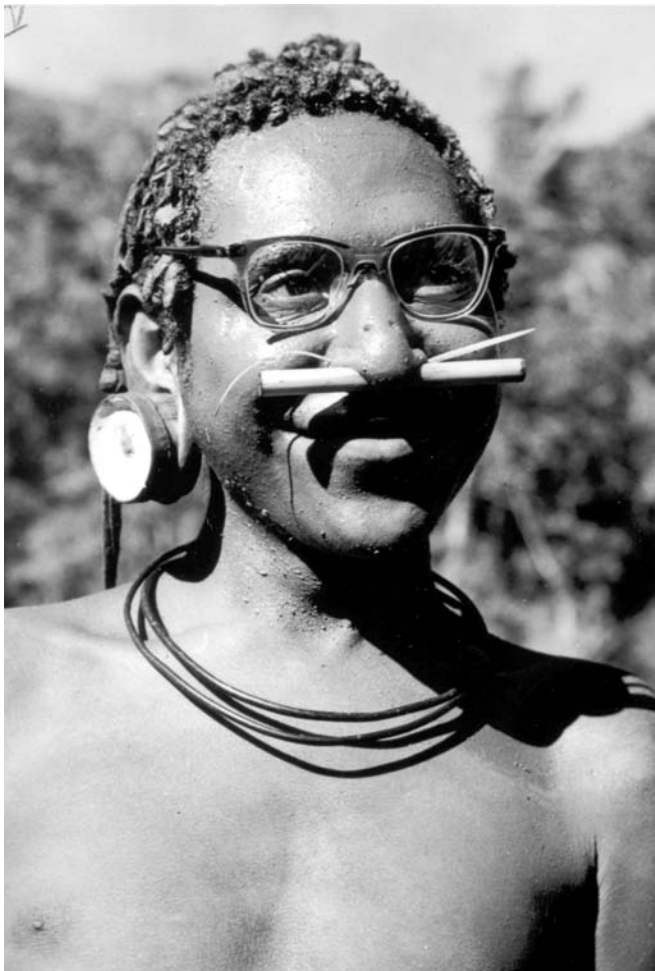
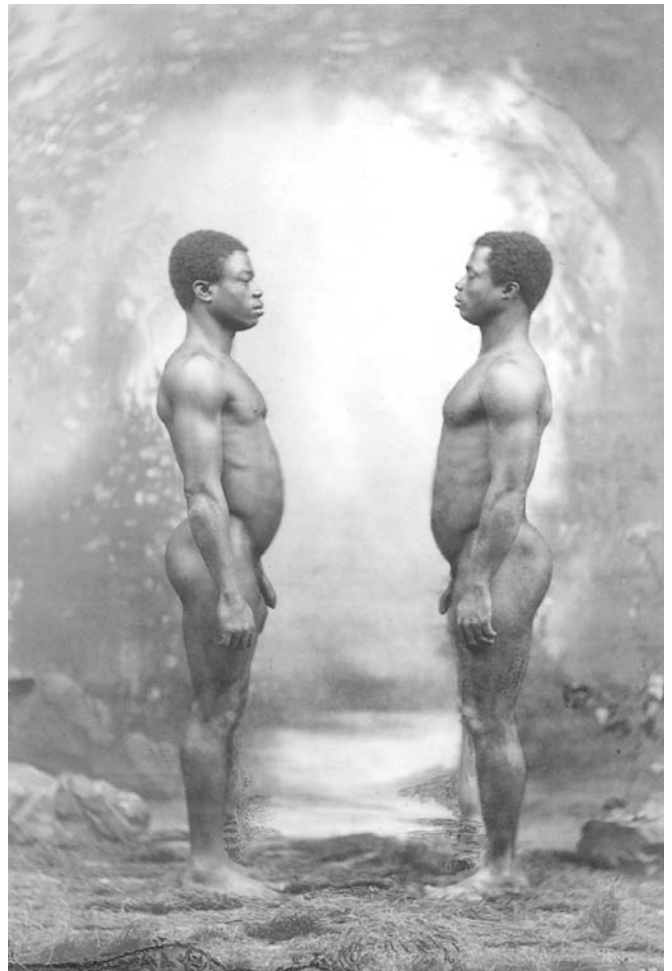

Foto gemaakt tijdens expeditie naar Nieuw-Guinea, 1959. De bril is opgezet door expeditieleider Anceaux. Foto: Brongersma.

*Afbeelding: Kroenegers, West Afrika, tentoongesteld op de Wereldtentoonstelling Antwerpen 1894
Foto: J. Baer, Rotterdam, 1894.*

ik daarbij hanteerde was dat de visie van de fotograaf op die andere culturen een opmerkelijke moest zijn. Ik was dus niet alleen geïnteresseerd in de esthetische kwaliteit. Zo zijn er foto's met Zulu's van Trappisten-monniken uit Duitsland die een klooster hadden gebouwd in Natal (1884) in Zuid-Afrika. Technisch gezien zijn ze niet van de hoogste kwaliteit, maar het zijn desalniettemin bijzondere beelden vanwege de grote betrokkenheid die eruit spreekt van de monniken met de lokale Zulubevolking.' 'De foto's uit de collectie die ik gebruik, gaan tot 1945. Vanaf die periode werd het belang van fotografie in de visuele antropologie weggedrukt door de opkomst van de film. Ook de opvattingen in de antropologie veranderden. De culturele context werd veel belangrijker, hetgeen ertoe leidde dat antropologen veldwerk gingen doen, waarbij de onderzoeker zichzelf zo onzichtbaar mogelijk wilde maken. De foto's die door antropologen in het veld werden gemaakt, waren alleen voor eigen gebruik en bedoeld als documentatie. Er was ook kritiek op de antropologische fotografie van begin twintigste eeuw. Die zou te weinig 'objectief' zijn, te veel gericht op exotische en primitieve uiterlijkheden en zou daarmee een geromaniseerd beeld weergeven van de werkelijkheid.'

Is er verschil tussen de tentoonstelling en de catalogus?
'Een groot verschil. In het boek staat veel meer tekst. Er wordt meer verteld over de achtergrond van de fotografen en de wisselwerking tussen fotografie, antropologie en kolonialisme. In de tentoonstelling ligt de nadruk meer op het beeld, en kan ik minder uitleg geven. Veel informatie moet zo compact mogelijk overgebracht worden. Zo'n tentoonstelling moet ook een groter publiek aanspreken.'

Wat zijn de belangrijkste verschillen tussen de foto's die aan het begin van het fotografisch tijdperk zijn gemaakt en degenen die later zijn gemaakt?
'De vroegste foto's zijn noodgedwongen geënceneerd. De fotografie bouwde voort op de traditie van de schilderkunst. De volkenkunde richtte zich in de tweede helft van de negentiende eeuw korte tijd onder andere op het bestuderen van raskenmerken. Het ging vooral om het uiterlijk van die andere culturen. Bovendien waren de sluitertijden van de camera's nog erg lang en moesten mensen heel lang stilzitten. Later werd het belangrijk om de andere culturen in de dagelijkse context te fotograferen, en technisch werd dat mogelijk door de komst van beter hanteerbare camera's.'

'Door deze beelden wordt zichtbaar hoe men in het Westen naar vreemde culturen keek'

Afbeelding: Koerdenfamilie
Foto: Antoine Sevruguin (1840-1893)
Collectie Rijksmuseum voor Volkenkunde

'Een andere ontwikkeling is de groei van het aantal foto's per reis of expeditie. Toen steeds meer mensen gingen fotograferen als gevolg van de komst van kleinere camera's, kwamen mensen met wel honderden foto's terug, waardoor de latere collectie veel minder overzichtelijk werd. Ook werd de fotografie weggedrukt door de opkomst van de film.

Je schrijft in de catalogus dat sommige foto's beschamend zijn omdat ze ons herinneren aan de tijd dat we anders over andere volken dachten. Niet voor niets besluit je de inleiding met: 'Ontdek dat u er zelf ook op staat,' waarmee je relateert aan het feit dat de foto's minstens zoveel over onszelf zeggen als over de gefotografeerden zelf. Zijn er beelden die zo ver gingen dat je ze niet durfde te publiceren?

'Ik heb getwijfeld bij de antropometrische foto's. De mensen staan er heel kwetsbaar en wezenloos op en de afbeeldingen waren uitsluitend bedoeld voor wetenschappelijk onderzoek. De scheve machtsverhoudingen zijn er heel zichtbaar, anders zouden dit soort foto's nooit mogelijk zijn geweest. Ze refereren letterlijk aan een uitwas van het evolutionisme, de rassen theorieën waar sommigen

toen in geloofden. Uiteindelijk heb ik ze wel opgenomen omdat ze die periode zo goed illustreren. Foto's die ik bewust heb weggelaten zijn die van mensen met enge medische kwalen en misvormde mensen. Ook de platen met de stereotype beelden van de koloniale tijd – mannen in witte pakken die worden bediend door de inheemsen – heb ik weggelaten. Maar dat heeft meer te maken met het feit dat ik die overbekende populaire beelden niet nog eens wilde laten zien.'

Er is in de tentoonstelling ook veel ruimte voor het heden. Vier fotografen hebben van het museum een specifieke opdracht gekregen. Hoe zijn zij geselecteerd?

'Ik kende alle fotografen omdat ik eerder met hen had gewerkt. Ik ben altijd op zoek naar fotografen die beelden maken met een vorm van engagement. En dan niet op de manier van de jaren zeventig maar eigentijds, minder zwart-wit. Het beste voorbeeld daarvan is Susan Meiselas, een Magnum-fotografe. Haar project is getiteld *Dead Bird Revisited*. Ze ging samen met Robert Gardner, de maker van de film *Dead Birds* (1962, een film over de Dani, een stam op Nieuw-Guinea, red.) terug naar de hoofdpersonen uit de film. Ze onderzochten wat de film in hun leven betekend heeft en hoe het voor ze was om de foto's, die bijna dertig jaar eerder waren gemaakt, weer te zien. Meiselas legde de reacties van de mensen vast, en met dit materiaal stelde zij haar project *Dead Birds Revisited* samen. De betekenis en de impact van dergelijke fotografie gaat voor mij verder dan veel kunst- en traditionele reportagefotografie. Ik vind dat een goede en interessante foto ook meer impact heeft dan een film. Een goede foto blijft veel langer op je netvlies hangen en wordt als het ware een icoon, terwijl dat effect bij film veel minder heftig is.'

Ga je nog meer met deze fotocollectie doen?

'Ik wil het onderzoek naar antropologische fotografie meer stimuleren. Ik probeer dan ook een aantal onderzoekers dat hier mee bezig is, waaronder buitenlandse, bij elkaar te brengen. Ook ga ik elders tentoonstellingen maken met de collectie van het Rijksmuseum voor Volkenkunde.'

Marlies Eijnsink is redacteur van Facta

De tentoonstelling is van 8 maart tot 8 september te bezichtigen in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden, tel. 071-5168800.

Charles Tilly is hoogleraar sociale wetenschappen aan de Colombia Universiteit in New York. In zijn boek *Durable Inequalities* gaat hij in op de vraag hoe sociale ongelijkheden in alle tijden en op alle plaatsen voortdurend ontstaan en zo vreselijk duurzaam blijken te zijn. Talja Blokland sprak met hem over zijn inzichten en het ontstaan van een 'relationele beweging' in de wetenschap als reactie op de dominantie van het radicaal individualisme van de rationelekeuzetheorie.

Sociale ongelijkheid

Charles Tilly over *Durable Inequalities*

Talja Blokland

De levensverwachtingen van mensen in kapitalistische, rijke landen zijn nog steeds dieptreurig ongelijk verdeeld. Sociale wetenschappers hebben hier nog heel wat te onderzoeken en te verklaren. Want *life is no roulette*, zoals Pierre Bourdieu eens schreef (1983). Bourdieu kwam uiteindelijk niet verder dan de stelling dat alle vormen van ongelijkheid op verschillen in economisch kapitaal terug te voeren zijn. Ongelijkheden tussen landeigenaars en landlozen of arbeiders en fabrieksbazen kunnen we nog goed te lijf gaan met variaties op Marxistische of Weberiaanse theorieën. Hedendaagse sociale ongelijkheden, die vaak minder met alleen 'klasse' en meer met een scala van sociale identiteiten van doen hebben, kunnen moeilijker met zulke theorieën worden begrepen. Maar hoe dan wel? Dat Marokkaanse immigranten niet succesvol zijn op de arbeidsmarkt, Surinamers het zogezegd 'beter doen' en laag opgeleide Nederlanders nog veel beter, wordt al gauw verklaard met verwijzingen naar 'het individu' dat in zijn vrije keuze anders beslist dan zijn scooter voor de dagelijkse gang naar school te gebruiken. Dat 'vrije keuze' en het mensbeeld van de *homo economicus* uiterst problematisch zijn, is al overtuigend beargumenteerd (H. Blokland 1995). Een andere verklaring is dat het aan 'de samenleving' ligt die de jongens niet helemaal heeft begrepen, opgenomen, geaccepteerd, geïntegreerd enzovoorts. Dat 'de samenleving' een holle frase is, begint tot steeds meer sociologen door te dringen. Te lang hebben sociologen hun eigen

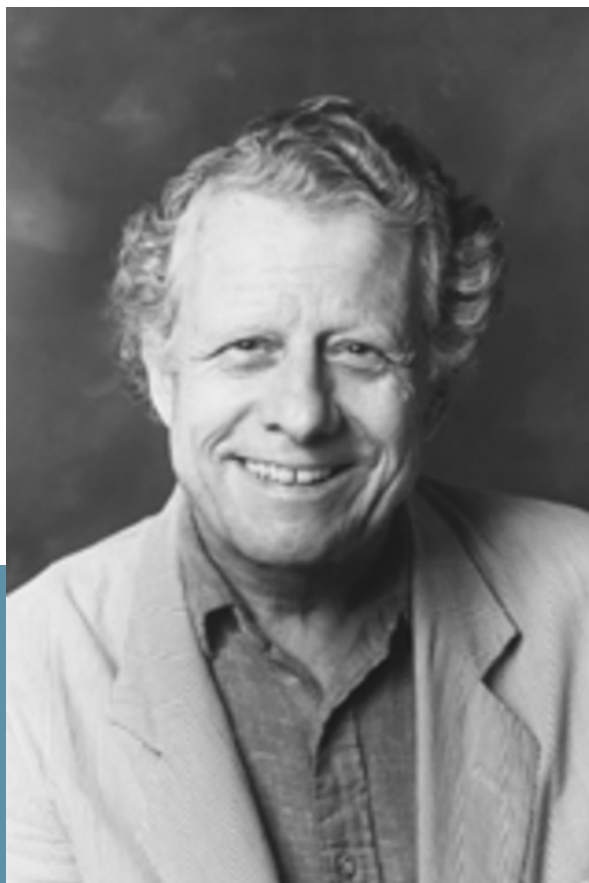
analytisch construct, 'de samenleving' of 'de maatschappij', gezien als een werkelijke actor die zelfstandig handelt en verklaringskracht heeft. Maar hoe er dan *anders* over het sociale moet worden nagedacht, blijft veelal een open vraag.

En dan is er nog de verklaring van 'het zit in hun cultuur'. Alsof culturen, om met een metafoor van Eric Wolfe te spreken, biljartballen zijn die zo nu en dan eens tegen elkaar aanbotsen. En alsof cultuur, etniciteit en sociale identiteit onlosmakelijk en onproblematisch met elkaar zijn verbonden. Van deze these hebben onder anderen Jenkins (1996) en Baumann (1996) de onzinnigheid laten zien.

Causale mechanismen

Charles Tilly veegde met elk van deze typen verklaringen reeds geregeld de vloer aan (Tilly 2000:722; Tilly 1984; Tilly 1998). Hij laat het niet bij kritiek alleen, maar vraagt zich ook af: wat dan *wel*? Kunnen we op een alternatieve manier over sociale ongelijkheid nadenken? Waarom zijn sociale ongelijkheden zo duurzaam en waarom lopen zij zo vaak langs lijnen van gender, ras, etniciteit en klasse? Tilly meent dat duurzame ongelijkheden vrijwel altijd langs allerlei categoriale lijnen lopen: klasse, gender, ras en etniciteit zijn er enkele van. Hoe, waarom en met welke consequenties langdurige, systematische ongelijkheden in kansen mensen in uiteenlopende sociaal gedefinieerde categorieën verdelen, is de vraag die Tilly zich stelt in *Durable Inequalities*.

verklaard

Met dit boek bewees Charles Tilly eens te meer niet alleen de man te zijn van op uitvoerig empirisch onderzoek gebaseerde historisch-sociologische studies van de Franse geschiedenis van sociale bewegingen, zoals *The Contentious French* (1986), tot processen van Europese staatsvorming (in *Coercion, capital and European states*, 1990), waarmee hij eerder faam verwierf. *Durable Inequalities* is abstracter en theoretischer dan veel van Tilly's meest bekende werk. Wel lijkt het enigszins op *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (1984), omdat Tilly daar reeds een krachtig pleidooi hield tegen methodologisch individualisme en holisme. Was er in de Verenigde Staten een uitvoerige discussie naar aanleiding van de publicatie, in Nederland heeft *Durbale Inequalities* niet de aandacht gekregen die het verdient.

Durable Inequalities biedt een systematisch, naar goed Tillyaans gebruik nauwkeurig beargumenteerd en erudiet perspectief op het vraagstuk hoe sociale ongelijkheden ontstaan en in stand worden gehouden. Daarbij gaat het niet om specifieke empirische vragen ('hoe komt het dat een bepaalde etnische groep het slecht doet op de arbeidsmarkt?') maar om de causale mechanismen die we moeten bevatten om vervolgens te kunnen begrijpen waarom sociale ongelijkheden in alle tijden en op alle plaatsen voortdurend ontstaan - en zo vreselijk duurzaam blijken.

Wat we gewoonlijk zien als verschillen in talenten of inspanning, zijn vaak verschillen tussen categorieën. Ongelijkheden zijn derhalve, zo meent Tilly, niet het gevolg van individuele verschillen. Ze ontstaan omdat

mensen die de toegang tot waardevolle hulpbronnen controleren, organisatieproblemen oplossen door categoriale onderscheidingen aan te brengen. Categorieën zijn, anders dan men over het algemeen denkt, allerm minst objectieve gegevenheden. Ze zijn niet vooraf gegeven. Categorieën zijn bovenal *relationeel*. Ze zijn afhankelijk van sociale organisatie, van overtuigingen en van macht. Via vier mechanismen, twee die sociale ongelijkheden creëren (*exploitation* en *opportunity hoarding*) en twee die de effectiviteit van categoriale onderscheidingen bevestigen en in stand houden (*emulation* en *adaption*), kunnen we de verschillen in levenskansen tussen groepen mensen verklaren.

'De constatering dat categorieën relationeel zijn, is niets nieuws onder de zon', vertelt Tilly. 'Frederick Barth zei dit een hele tijd geleden al. Alleen in relatie tot anderen worden mensen een "etnische" of "raciale" groep. Hetzelfde kun je zeggen van gender of klasse. Dat is het inzicht waarmee je begint: grenzen worden gemaakt; je kunt niet één categorie creëren - het zijn er altijd minstens twee. Frederick Barth heeft zijn gedachtegang echter niet helemaal afgemaakt. Grenzen worden immers ook gebruikt. Hoe werkt het proces waarin mensen een grens gebruiken binnen een geheel van sociale relaties?'

Van *exploitation* of uitbuiting kent iedereen meer en minder extreme voorbeelden, en hoe uitbuiting ongelijkheid creëert, behoeft evenmin veel uitleg. Van de vier mechanismen zijn *opportunity hoarding* en *emula*

tion het meest abstract, legt Tilly uit:

'Hoewel de term misschien nieuw is, weten mensen meer dan genoeg over *opportunity hoarding*, het idee dat mensen niches controleren en andere mensen daar niet binnen laten. Denk maar aan een monopolie.' Tilly gebruikt in zijn boek Italiaanse immigranten als voorbeeld van dit mechanisme:

'Eind jaren tachtig kwam ik in contact met een aantal jonge Franse academici die zeer geïnteresseerd waren in de migratie van Italianen naar Lyon. Ze ontdekten dat mensen van een bepaald Italiaans dorp naar zeer uiteenlopende plekken, ook naar de regio rond New York, emigreerden en heel verschillende mensen werden. Eigenlijk zien we hier een soort experiment waarin mensen die buitengewoon veel gemeen hadden, naar verschillende bestemmingen trokken en het proces van migratie zelf verschillende sociale structuren creëerde.

In Amerika zag je duidelijk hoe mensen *niches* voor zichzelf creëerden. Dat ging als volgt. Voor grootschalige overheidsprojecten rondom New York waren steenhouders gecontracteerd. Zij brachten arbeiders mee uit een Italiaans dorp. Dat deden deze professionele steenhouders in Europa al generaties lang: ze reisden van plek naar plek en elke keer brachten ze jonge arbeiders met zich mee voor het zware werk. In New York was de samenloop van omstandigheden zodanig dat het voor sommige arbeiders aantrekkelijk was om te blijven. Ze bewogen van de ene niche naar de volgende: van de bouwprojecten naar de spoorwegen en vervolgens, toen de eerste golfbanen en grote buitenhuizen kwamen, ontwikkelden ze zich als hovenier en controleerden op den duur die hele bedrijfstak. Voorzover ik weet maakten ze geen prijsafspraken en vermoordden ze ook hun rivalen niet. Ze creëerden een Italiaanse niche die zeer speciaal in origine is, omdat ze vrijwel uit een en hetzelfde dorp kwamen. Ze creëerden zo een manier van leven die, onder andere, "Italiaansheid" in de stad waar ze nu wonen in stand houdt.

Het contrast met Lyon is mooi: want toen Philippe Videlier en Pierine Piras met de migranten daar praatten, hadden die weliswaar Italiaanse namen, maar daarmee was alles gezegd. Ze waren Frans. In de stad die ik hier in New York State bestudeerde, waren de mensen Italianen. De tweede en derde generatie ging zelfs opnieuw contact zoeken met mensen in het dorp waar hun voorouders vandaan kwamen. Dit is een "dramatische" versie van *opportunity hoarding*. Toegang tot economische kansen doet zich vaak voor in een of andere versie van dit specifieke proces. Soms gaat het om werkgelegenheid; mensen die elkaar aan een baan helpen bij grote ondernemingen. Soms, zoals in dit geval, gaat het om het vestigen van ondernemingen die etnisch homogeen zijn.

Emulation, het kopiëren van reeds gevestigde organisatie-modellen en het overnemen van bestaande sociale relaties van de ene naar de andere setting, is volgens Tilly 'een minder alledaags idee, maar dat zou niet zo moeten zijn.' Met een voorbeeld uit zijn boek van een academicus met een Mexicaanse illegale immigrante als dienstmeisje, legt Tilly uit dat *emulation* optreedt in de manier waarop mensen 'bijna op natuurlijke wijze Mexicaanse immigranten als bedienden in dienst nemen. Er zijn ooit mensen mee begonnen en die zijn daarmee doorgegaan. Anderen gaan het dan ook doen en zo zien

we het bevestigen van een patroon dat op die manier vanzelfsprekend wordt. Vervolgens beginnen mensen allerlei verhalen te vertellen waarvan de boodschap is dat Mexicaanse immigranten bepaalde kenmerken hebben die hen "geschikt" maken voor die posities.'

Emulation is iets heel anders dan *adaption*, het uitbreiden van dagelijkse routines (zoals onderlinge hulp, politieke invloed, verkering en informatieverwerving)

op basis van categoriaal ongelijke structuren: 'Bij *emulation* gaat het om het overnemen van stukken van de sociale structuur in termen van sociale relaties, hiërarchie en sociale praktijken die al ergens anders bestaan. Onder *adaptation* vallen de manieren waarop mensen die al in een situatie van ongelijkheid verkeren, met hun omgeving omgaan. *Adaptation* bestaat uit het creëren van nieuwe patronen, kleinschalig van omvang en op dat niveau waardevol, waarin mensen zich op een bepaalde manier in de bestaande structuur vastleggen, zelfs als die bestaande structuur hun eigenlijk tekortdoet.'

Organisaties en organisatieproblemen

Tilly benadrukt dat de betrokkenen niet doelbewust uit zijn op het fabriceren van ongelijkheden, maar organisatieproblemen willen oplossen. Zij doen dat door het vestigen van patronen van categoriaal ongelijke toegang tot waardevolle uitkomsten. Maar wat zijn nu precies die organisatieproblemen, en wat is eigenlijk een organisatie?

'Elke afgebakende set van sociale relaties die ten minste een coördinatieprincipe hebben voor transacties over hun grenzen heen, zie ik als een organisatie. Wat die problemen precies zijn, is niet zo belangrijk voor mijn analyse. Het enige dat ik daarvoor hoeft vast te stellen, is dat mensen die organisaties draaiende houden, te kampen hebben met organisatieproblemen. Van problemen is sprake als er een discrepantie ontstaat tussen de *feedback* die we krijgen en de programma's die we nastreven. Als je bijvoorbeeld een werkgever hebt met een programma om bepaalde dingen te produceren en er is niemand die het vuile werk wil doen, dan heb je een organisatieprobleem. Dat organisatieprobleem vraagt op zichzelf niet om ongelijkheid. De werkgever kijkt eens om zich heen en iemand zegt dat z'n neef het misschien wel wil doen of hij zegt dat ze misschien eens wat zwarte mensen moeten aanstellen. Hij had

nog nooit eerder zwarte mensen in dienst, maar omdat hij geen blanke mensen kan krijgen en gebruik makend van kennis over de arbeidsmarkt van dat moment, kiest hij voor die oplossing. Die is gebaseerd op eerdere sociale ongelijkheden. Het probleem dat ze oplossen is niet "hoe zullen we sociale ongelijkheid binnen onze organisatie creëren", maar "hoe zullen we aan personeel komen voor een bepaald soort werk".

'Het voorbeeld van het aannemen van zwarte werknemers illustreert, dat mensen eerdere ervaringen hebben, individueel en collectief, maar dat blijft onderontwikkeld in het boek. Ik heb besloten dat ik me beter kon concentreren op wat er in organisaties gebeurt en minder aandacht moest besteden aan de overdracht van de ervaring van de ene organisatie naar de andere. Misschien was dat een vergissing. Mensen bewegen door allerlei organisaties heen. Scholen, bijvoorbeeld, sorteren mensen, militaire dienst sorteert mensen, enzovoorts. Het is belangrijk in te zien dat in de Westerse wereld de meeste schoolsystemen sorteersystemen zijn. Natuurlijk is niet iedereen die een klaslokaal binnenkomt hetzelfde. Maar als je grote segmenten van de bevolking neemt, de hele rijke en de hele arme, de immigrant en de niet-immigrant, enzovoorts, vind je dat hun wegen in het openbaar schoolstelsel, om het nog maar niet te hebben over private scholen, zeer sterk verschillen. Er wordt geweldig gesorteerd naar afkomst in elk schoolstelsel. Het is niet zo dat alle kinderen in hetzelfde klaslokaal binnenkomen en dat er dan verschillen optreden in hun prestaties en dat ze vervolgens eindigen op verschillende sociale posities. Eerdere categoriale ervaringen worden de klaslokalen ingebracht. We weten niet hoeveel ongelijkheid het gevolg is van sorteren op basis van de categorieën die docenten met zich mee het klaslokaal inbrengen. Natuurlijk hebben we veel verhalen over hoe dit in zijn werk gaat. We weten dat kinderen van immigranten anders worden behandeld dan autochtone kinderen, in Nederland net zo goed als in de Verenigde Staten. Jongens worden anders behandeld dan meisjes; en kinderen die goed gekleed zijn, zich goed kunnen uitdrukken en van goede afkomst zijn, worden anders behandeld dan kinderen voor wie dat niet geldt. Zulke individuele sortering binnen de school vindt inderdaad plaats. Waar het mij om gaat is dat de meeste mensen denken dat bijna *alle* 'sortering' van individuele aard is. Ik wil laten zien dat er mechanismen bestaan die categoriaal sorteren. Die mechanismen zijn bijzonder krachtig, zo niet het krachtigst.

De relationele beweging

Tilly vertelt dat zijn boek past binnen het werk van een kring van sociale wetenschappers waar een bepaalde vorm van onvrede heerst:

'In de Amerikaanse sociale wetenschappen hebben steeds meer mensen zich zorgen gemaakt over de dominantie die het radicaal individualisme van de rationele keuzetheorie in de wetenschap begon te verwerven. Zij vormen intellectueel een "relationele beweging" die ten eerste stelt dat er geen geatomiseerde individuen zijn. Dat is geen natuurlijk staat van de mensheid. Mensen bestaan als "functies van" de levens van andere mensen, ze staan in relatie tot anderen. Dat betekent onder meer dat we geen eenvoudige identiteit hebben, maar dat je relaties hebt en elk van die relaties heeft iets van een identiteit met zich verbonden. Een identiteit is iets dat je samen met andere mensen tot stand brengt.

Ten tweede overdenken zij opnieuw wat een "verklaring" van sociale processen inhoudt. *Propensity*-verklaringen zijn de common sense verklaringen van de Westerse wereld. Als je me vraagt waarom ik te laat was, vertel ik je niet hoe complex het transportsysteem in elkaar zit. Ik zeg bijvoorbeeld dat ik te laat was omdat een of andere idioot zo langzaam voor me bleef rijden en dat ik daardoor niet harder kon rijden. Dat is een verhaal van de propensity van die idioot die mijn propensity blokkeerde. Zo verpakken we verklaringen in onze gewone levens: we verpakken ze alsof de geschiedenis van elk individu het gedrag van dat individu nu, morgen, overmorgen enzovoorts verklaart. Het alternatief daarvoor is een mechanistische benadering, waarin je kijkt naar de sociale mechanismen die feitelijk het gedrag voortbrachten. Een verzameling van zulke mechanismen vormen de relationele mechanismen. Veel mensen raken steeds meer geïnteresseerd in op mechanismen en processen gebaseerde verklaringen van het sociale leven als een alternatief voor op propensity gebaseerde verklaringen.'

In een groot deel van de sociale wetenschappen, in het bijzonder in etnografisch werk, zijn echter de verhalen die mensen zelf vertellen belangrijke bronnen. Wanneer mensen in hun verhalen zo vaak propensity-verklaringen voor hun handelen geven, waar blijft de onderzoeker dan, wanneer zulke verhalen juist minder centraal moeten staan?

'Causale opeenvolgingen (*sequences*) zoals ik ze zie, komen nauwelijks naar voren in *narratives*, in de verhalen zoals we gewoon zijn die aan elkaar te vertellen. Dat is een probleem voor ons allemaal. Het probleem voor de sociale wetenschappen, inclusief etnografie, is dat we een manier moeten vinden te balanceren tussen de *verhalen* waarin mensen veel van hun sociale leven doorbrengen, en de

Een identiteit is iets dat je samen met andere mensen tot stand brengt

causale processen die veranderingen, variatie enzovoorts produceren. Er zijn verschillende manieren om dit te doen. Zo kun je proberen betere verhalen te produceren: ik noem die superieure verhalen, die, anders dan onze alledaagse propensity-verklaringen, oorzaken en gevolgen die buiten het blikveld van de direct betrokkenen kunnen liggen in ogenschouw nemen. Over de genocide in Ru-wanda kun je in dat land verhalen verzamelen die typisch verhalen zijn van verschillende soorten van handelende individuen, van slechte en goede mensen. Maar als onderzoeker zoek ik naar mogelijkheden te komen tot superieure verhalen, waarin bijvoorbeeld de relatie tussen de netwerken die de Hutu-machthebbers van tevoren al hadden en de verzameling van lokale genocide acties verbonden worden. Dat is precies wat goede etnografen vaak doen. Hun analyse gaat een stap verder dan de weergave van de verhalen van de mensen die ze observeren. Ze voegen causale verbindingen toe die onder meer helpen verklaren, waarom de verhalen die mensen vertelden die vormen aannamen die ze aan namen.

Door niet de nadruk op individuele verhalen te leggen, wordt het mogelijk te laten zien dat het bij sociale ongelijkheden niet gaat om individuen met slechte ideeën over bepaalde groepen mensen. Maar juist omdat categoriale ongelijkheid niet volgt uit individuele opvattingen, is Tilly vrij pessimistisch over de mogelijkheden om sociale ongelijkheid te verminderen door de ideeën

van individuen te veranderen: 'Je kunt de gedragingen van mensen wel willen veranderen, maar individuele programma's helpen niet. We zullen andere soorten organisaties moeten creëren die uitnodigen organisatieproblemen anders op te lossen. Om het maar bot te zeggen: als je het veel moeilijker maakt voor mensen om te discrimineren, zullen ze ook de verhalen die ze vertellen over andere mensen aanpassen.'

Gebruikte literatuur

- Gerd Baumann - *Contesting culture : discourses of identity in multi-ethnic London*. - Cambridge : Cambridge University Press, 1996
- Hans T. Blokland - *Wegen naar vrijheid: autonomie, emancipatie en cultuur in de Westerse wereld*. - Amsterdam : Boom, 1995
- Pierre Bourdieu - Forms of capital. - In: John G. Richardson (ed.) - *Handbook of theory and research for the sociology of education*. - New York : Greenwood Press, 1983. - p. 241-258
- Charles Tilly - *Big structures, large processes, huge comparisons*. - New York : Russell Sage Foundation, 1984
- Charles Tilly - *Durable Inequality*. - Berkeley, CA : University of California Press, 1998
- Charles Tilly - How do relations store histories?. - In: *Annual Review of Sociology* 26 (2000) p.721-723

Talja Blokland is redacteur van Facta en KNAW Fellow

Derde Vlaams-Nederlandse arbeidsmarktcongres
'De diversiteit in levenslopen: consequenties voor de arbeidsmarkt'

De arbeidsmarktgroep van SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen organiseert in samenwerking met het Steunpunt Werkgelegenheid Arbeid en Vorming haar derde Vlaams-Nederlandse arbeidsmarktcongres op donderdag 10 oktober 2002 te Rotterdam. Het biedt de gelegenheid resultaten van recent onderzoek te presenteren en te bespreken voor een breder publiek van onderzoekers en beleidsmedewerkers.
Doel van het 3^e Vlaams-Nederlandse arbeidsmarktcongres is na te gaan wat de mogelijke gevolgen van de toenemende diversiteit in levenslopen zijn voor de arbeidsmarkt

Plenaire deel van het programma
Plenaire: Diversiteit in levenslopen en toekomstgericht arbeidsmarktbeleid; dagvoorzitter: Prof. dr. Jacques van Hoof (KUN); Inleiding: Prof. dr. Joop Schippers (UU/OSA); Paneldiscussie m.m.v. prof. dr. Jan Bundervoet (KULeuven)

Thematische sessies

1. leren om te werken en werken om te leren;
2. de interactie tussen arbeidsloopbaan en gezinsvorming
3. aan de marge van de arbeidsmarkt
4. flexibilisering, baanwisselingen en zelfstandig ondernemerschap: 'het nieuwe werken'
5. oudere werknemers en einde loopbaan, over pensioe-

nen en actieve gepensioneerden
6. loopbaanbeleid en organisaties

De congrescommissie bestaat uit:
Prof. dr. Joop Schippers (Utrecht, OSA), dr. Walter van Trier (Leuven - Antwerpen, SONAR), Geert Vandenbroucke (Leuven, Steunpunt WAV), drs. Nick van den Heuvel (Amsterdam, SISWO)

Richtlijnen Papervoorstel

Indien u een paper wilt presenteren, kunt u uw papervoorstel, een Nederlandse samenvatting van maximaal 400 woorden, tot 2 april 2002 indienen, bij voorkeur per e-mail met attachment voor een van de zes bovengenoemde sessies. Vermeld duidelijk de titel en het nummer van de sessie. Het e-mail adres is: transit@siswo.uva.nl. Verstuur de tekst a.u.b. zo plat mogelijk (figuren en tabellen apart) in een door Word te lezen programma. Vermeld de auteursinformatie: naam, titel, correspondentieadres, telefoon, fax, en e-mailadres. Vóór 23 april hoort u of uw paper is geaccepteerd door de sessievoorzitter in de door u gekozen sessie.

De toegangsprijs van het congres ligt rond de €150,- (onder voorbehoud) inclusief de congrespublicatie. Congresorganisatie en correspondentieadres: drs. Marloes Kraan, SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen, Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270624, e-mail: transit@siswo.uva.nl

De wraak van de publieke zaak

Pieter Hilhorst
Amsterdam : De Balie, 2001. -
€14,50

De overheid ziet zich geconfronteerd met een eigenaardige paradox. Van haar wordt immers verlangd dat ze terugtreedt én optreedt. Deze paradox impliceert dat het ideaal van de maakbaarheid niet achterhaald is. Pieter Hilhorst houdt in dit actuele en goed geschreven boek de lezer fijntjes voor dat de overheid niet minder stuurt, maar anders. Voorts onderscheidt hij vier visies op de rol van de overheid. Aan de hand van een originele analyse van vijf controversen (de handhaving van milieuwetten, de reïntegratie van arbeidsongeschikten, de kwaliteit van het onderwijs, de terugkeer van afgewezen asielzoekers en het ruimtelijke ordeningsbeleid) houdt hij deze visies kritisch tegen het licht.

De onweerstaanbare gelijkheid

Een geschiedenis van het sociaalpolitieke denken
A. Hoogerwerf
Budel : Uitgeverij Damon, 2001. -
€22,14

'Juist omdat de drang der omstandigheden altijd neigt naar het tenietdoen van de gelijkheid, moet de kracht van de wetgeving altijd erop uit zijn haar te handhaven.' Deze uitspraak van Rousseau zou het motto kunnen zijn van deze ideeëngeschiedenis van het politieke denken. Andries Hoogerwerf stelt daarin diverse aspecten van sociale ongelijkheid (klasse, sekse, etniciteit etc.) op een heldere wijze aan de orde. Hij laat zowel de voor- als tegenstanders van meer sociale gelijkheid aan het woord. Zelf is hij van mening dat er sprake is van

een onweerstaanbare opmars van de gelijkheid die nog niet ten einde is. Hoogerwerf betoogt dat meer sociale gelijkheid meer gelijkheid in de politieke participatie vereist.

Armoedemonitor 2001

SCP/CBS
Den Haag : SCP, 2001. - €20,45

Moet men blij zijn dat de armoede tussen 1996 en 1999 is teruggelopen? Of moet men zich opwinden over het feit dat het percentage lage inkomens nog 11% is? Hoe dan ook, wie deze armoedemonitor leest, krijgt gemengde gevoelens bij de daarin gepresenteerde cijfers. In de laatste jaren zijn sommige mensen erop vooruit gegaan. Maar daar staat tegenover dat van alle kinderen jonger dan 18 jaar ruim 5% leeft in een gezin met een langdurig laag inkomen, en hun schoolprestaties in het begin van het voortgezet onderwijs achterblijven.

Unassuming instruments

Tracing the tachistoscope in experimental psychology
Ruth Benschop
Groningen : ADNP, 2001. - €24,50

In de sociale wetenschappen worden onderzoeksinstrumenten beschouwd als neutrale middelen die in een gestandaardiseerde onderzoekspraktijk tot objectieve bevindingen

leiden. Wetenschapssociologen plaatsen echter vraagtekens bij het standaardbeeld van de rol van onderzoeksinstrumenten. Door nauwgezet het feitelijk gebruik van deze instrumenten te beschrijven, maken zij duidelijk dat instrumenten geenszins neutraal zijn. Zo ontdoet Ruth Benschop in dit briljante boek vigerende ideeën over het gebruik van onderzoeksinstrumenten in de psychologie van hun vanzelfsprekendheid. Daarvoor onderzocht zij de lotgevallen van de tachistoskoop. Dit instrument toont proefpersonen stimuli (kleuren, plaatjes en woorden) en registreert hun reacties daarop, zodat hun visuele perceptie en geheugen kunnen worden onderzocht.

De transitionele arbeidsmarkt

Contouren van een actief arbeidsmarktbeleid
Nick van den Heuvel, Francis Holderbeke, Rudi Wielers (red.)
Den Haag: Elsevier/Siswo/
Steunpunt WAV, 2001. - €23,-

Toen er hoge werkloosheid in Nederland was, vormde de toename van de arbeidsparticipatie het belangrijkste doel van het arbeidsmarktbeleid. Vanwege de toenemende krapte op de arbeidsmarkt aan het eind van de jaren negentig is dit niet meer het enige doel van beleid. Nu vormt de flexibilisering van de combinatie van betaald werk enerzijds en zorg, scholing en vrije tijd anderzijds een belangrijk doel. Met het oog daarop wordt in deze bundel op een vernuftige wijze het concept 'transitionele arbeidsmarkt' geïntroduceerd. 'Het concept gaat uit van het idee dat de arbeidsmarkt beter werkt, naarmate mensen beter in staat zijn gemakkelijker overgangen (transities) naar, op, en van de arbeidsmarkt te maken. Op die manier zijn individuele aanbieders beter in staat de voor hen optimale combinatie van betaald werk, zorg, scholing en vrije tijd te vinden.'

In 1995 begon ik als aio aan de vakgroep Politicologie en Bestuurskunde van de Vrije Universiteit. De opdracht die ik meekreeg was zeer omlijnd: pas een reeds ontwikkelde methode op zestien gemeenten toe en kijk of zij zelfstandig zijn. Dit was een bijzondere start van mijn aio-tijd, omdat ik niet – zoals de meeste aio's – een jaar lang de tijd kreeg om mij te oriënteren op de literatuur. Integendeel, het eerste jaar was ik nauwelijks op de VU aanwezig. Drie dagen in de week was ik te gast op een gemeentehuis ergens in het land. Het was een zeer nuttige ervaring. De eerste kennismaking met de dagelijkse bestuurspraktijk schoolde mij bij in een terrein waarmee ik tot dan toe weinig ervaring had. De onderzoeksmethode die ik toepaste bestond uit een kwantitatieve inhoudsanalyse van de besluiten van de colleges van burgemeester en wethouders in zestien gemeenten. Elk besluit dat op de besluitenlijst van 1993 voorkwam werd gescoord op variabelen als 'Is het een initiatief van de gemeente?', 'Zo nee, door wie is het dan op de agenda geplaatst?', 'Welke beleidsterreinen betreft het?' en 'Van wie heeft de gemeente de medewerking bij de uitvoering van het besluit nodig?' De resultaten waren verrassend. De in het wetenschappelijke debat overheersende opvatting dat gemeenten niet meer tot eigen initiatieven in staat zijn, bleek niet te kloppen. Ongeveer tweederde van de besluiten van de colleges waren zelfstandig genomen.

Blanco

Na een jaar kennismaken met dit gemeentelijke reilen en zeilen, brak alsnog de periode aan van oriëntatie op de literatuur. Dit was in het begin absoluut minder aangenaam, onder andere omdat ik het gevoel had na een jaar alsnog met een blanco lei te moeten beginnen. Weliswaar had ik al een grof idee van de eerste hoofdstukken van mijn proefschrift, maar een doorwrocht en evenwichtig theoretisch kader ontbrak nog. Ik kwam op dat moment niet verder dan de notie dat volgens de leer van het binnenlands bestuur de gemeente een grote mate van zelfstandigheid moest hebben, en dat daar volgens velen in de praktijk weinig van terecht kwam. Daarnaast was het de bedoeling dat ik voor mijn eigenlijke proefschrift de zelfstandigheid van de gemeente over een periode van veertig jaar onder de loep nam. Dit 'historische' element ontbrak nog volledig in het theoretisch kader dat ik tot dan toe had ontwikkeld. Een andere zorg was dat ik tot dan toe een reeds ontwikkelde methode had gebruikt. Deze diende aangepast te worden aan het meer historische karakter van het onderzoek.

Kortom, het begin van mijn tweede jaar voelde alsof ik helemaal opnieuw was begonnen. Het was ook die keer (en gelukkig de enige) dat ik in een 'dip' terechtkwam die iedere promovendus wel eens meemaakt. Achteraf gezien ben ik daar sterk uitgekomen. Door de ruimte die mijn promotors mij boden, heb ik geleerd om niet snel op te geven en vooral ook om zelfstandig problemen op te lossen. Uiteindelijk ging ik in de tweede helft van het tweede jaar van mijn aanstelling weer op pad. Uit de oorspronkelijk zestien gemeenten, had ik er vier geselecteerd voor 'nader onderzoek': IJsselstein, Dronten, Gouda en Kerkrade.

Opleiding

Politicologie, Leiden

Proefschrift

Het bestaansrecht van de Nederlandse gemeente. Eigen initiatief en integraal bestuur in de periode 1960-1996. Delft: Eburon (ISBN 90 5166 865 1)

Promotie op 6 december 2001 aan de Vrije Universiteit.

Meest opzienbarende onderzoeksresultaat

Ondanks de consensus in, met name, de bestuurskunde over het feit dat de gemeente niet zelfstandig (meer) kan opereren, is exact het tegendeel gebleken. Gemeenten functioneren nog steeds zoals Thorbecke het in 1848 gedacht had, ondanks alle maatschappelijke ontwikkelingen sindsdien.

Beste promotietip

Heb geduld.

Slechtste promotietip

Nog even door de zure appel heen bijten.

Plannen na de promotie

Inmiddels ben ik werkzaam bij de Rekenkamer Rotterdam. Op de Rekenkamer heb ik meegewerkt aan onderzoeken naar de prestatiemeting van het collegeprogramma van de gemeente Rotterdam, de effectiviteit van schuldhulpverlening en de wijze waarop de gemeente haar bestuurlijke relatie met andere organisaties (nv's, stichtingen, regionale lichamen) heeft vormgegeven. Momenteel werk ik mee aan een onderzoek naar inhuur van externen door de gemeente Rotterdam.

Van de oorspronkelijke onderzoeksmethode heb ik het fundament laten staan. Ik besloot om nog steeds elk besluit van burgemeester en wethouders op een aantal variabelen te scoren. Wel beperkte ik dat aantal variabelen. De voornaamste toevoeging was echter een *kwantitatieve* inhoudsanalyse. Alleen door het bestuderen van bijvoorbeeld begrotingen, beleidsnota's, raadsverslagen en cetera was het mogelijk de kale cijfers meer reliëf te geven en te plaatsen in lokale politieke en maatschappelijke ontwikkelingen die niet in een dossier of besluitenlijst worden genoemd.

Initiatiefrijk

Tijdens het twee jaar durende onderzoek in de vier gemeenten was ik opnieuw weinig op de VU, maar de meeste tijd in gemeentehuizen. De kennis en gegevens

Portret: Rolf Willemse

'Gemeenten tonen wél initiatief'

Foto Rien van der Leeden

die dit opleverde, waren verrassend. In de discussie over de gemeente wordt vaak gesteld dat het rijk een grote invloed op de lokale agenda heeft. Ook wordt beweerd dat centrumgemeenten randgemeenten overvleugelen. Verder wordt vaak gezegd dat de meeste problemen voor de gemeente te groot zijn om door haar alleen opgelost te kunnen worden. De resultaten van het onderzoek in IJsselstein, Gouda, Dronten en Kerkrade, weerspraken deze stellingen volledig. Gemeenten zijn géén lijdzaam uitvoerder van de rijksoverheid, zijn niet zó afhankelijk van andere overheden dat zij zelf niets meer kunnen en zijn evenmin allemaal over één kam te scheren. Integendeel, zelfs gemeenten waarvan je dat het minst zou verwachten, blijken bijzonder initiatiefrijk te zijn en telkens actief te reageren op nadelige ontwikkelingen.

Mijn onderzoek naar datgene wat een gemeente in de praktijk doet, heeft daarmee totaal andere inzichten opgeleverd dan gangbaar. Dergelijk onderzoek is dan ook

nooit eerder uitgevoerd. Tot dan toe werd slechts allerlei (wet- en) regelgeving als uitgangspunt genomen. Vervolgens werd daarvan afgeleid (maar niet gemeten) dat de gemeente haar zelfstandige positie is kwijtgeraakt. De voornaamste aanbeveling van mijn onderzoek is uiteindelijk tamelijk conservatief. Het komt erop neer dat de discussie over de gemeente een pas op de plaats moet maken en dat er niet getornd moet worden aan de positie die de gemeente in het staatsbestel inneemt.

SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen, Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam
tel. 020-5270600, fax 020-6229430, e-mail:
siswo@siswo.uva.nl; internet:
<http://www.siswo.nl>

SISWO-activiteiten

15 maart, 15.00 uur

Ruth Oldenziel: De ene ramp is de andere niet
1^e lezing in de reeks 'In de schaduw van Amerika'
Plaats: SISWO, Amsterdam
Naar aanleiding van de SISWO-publicatie *Rampenonderzoek* houdt dr. Ruth Oldenziel een lezing met als titel 'De ene ramp is de andere niet'. De publicatie bevat bijdragen van J.E. Ellemers, W.A. Wagenaar, P. Mascini en J. Rijpma. Uitgave: SISWO reeks Sociale Wetenschappen en Beleid, prijs €8,00. Informatie en opgave deelname: borghardt@siswo.uva.nl, tel. 020 - 5270629

16 april, 20.00-22.00 uur

Debat: Op weg naar een ontspannen arbeidsbestel
Plaats: SISWO, Amsterdam
De SISWO-denktank 'Arbeidspolitiek' organiseert het debat met als panelleden: prof. dr. Jacques van Hoof (Universiteit van Leiden en Nijmegen), dr. Paul de Beer (WRR), drs. Bert Feringa (Min. SZW), dr. Loek Groot (SISWO).
Aan het begin van de 21^e eeuw ondergaat de wereld van de arbeid fundamentele veranderingen. Globalisering, technologische vernieuwingen, individualisering en andere ontwikkelingen wijzigen het gezicht van de samenleving en van de arbeid in het bijzonder. Sommigen stellen dat we te maken hebben met een nieuwe (kennis-)economie en een nieuwe manier van werken. De veranderingen hebben zowel positieve als negatieve gevolgen voor het welzijn van de mensen. De SISWO-denktank arbeidspolitiek heeft een manifest opgesteld waarin een vernieuwende visie ten aanzien van de arbeidspolitiek gepresenteerd wordt, mede gebaseerd op de beginselen van het Europees sociaal model. De denktank bepleit het realiseren van een 'duurzaam en ontspannen arbeidsbestel', waarin het welzijn van het individu voorop staat. Informatie en opgave deelname: borghardt@siswo.uva.nl, tel. 020 - 5270629

30 & 31 mei

Tiende sociaal-wetenschappelijke studiedagen Armoede & Rijkdom
Plaats: Vrije Universiteit, Amsterdam
Op de plenaire openingssessie van de Sociaal-wetenschappelijke studiedagen houden prof. dr. Jaap Dronkers en dr. Bart van Heerikhuizen inleidingen over het centrale thema Armoede & Rijkdom. Vervolgens reageert een breed samengesteld forum, met vertegenwoordigers uit Nederland en Vlaanderen, op de problematiek van nivellering en denivellering.
Belangrijk onderdeel van de studiedagen zijn de paperbesprekingen in zestig sessies. Meer dan honderdvijftig papers komen aan bod. De thema's zijn, naast armoede & rijkdom: arbeid & organisatie; bestuur & beleid;

de filantropische sector; zorg; onderwijs; multiculturalisme; kunst & cultuur & media; huiselijk leven; generaties; religie & zingeving; staat & geweld; het ambacht; mensheidsgeschiedenis.

Kosten: €90,- voor leden van de werkverbanden van SISWO en IISG en voor leden van de NVS, NVMC en VVS; Aio's betalen €50,-; studenten €15,-. Alle andere deelnemers betalen Euro €130.

Inschrijving: <http://www.siswo.uva.nl/congressen/congressen/folders/sws2002.html>

Inlichtingen Marloes Kraan (tel. 020 5270624) en Bernard Kruithof (tel. 020 5270646), e-mail: tiendestudiedagen@siswo.uva.nl

7 juni 2002, 9.30-17.30 uur

Vraaggestuurde zorg
12^e Marktdag Studiegroep Gezondheid, ziekte en zorg
Locatie: SISWO, Amsterdam
De dag bestaat uit een plenair gedeelte en een gedeelte waarin onderzoekers verslag doen van hun onderzoek. Deze keer heeft het plenaire gedeelte als thema vraaggestuurde zorg. In een drietal parallelsessies brengen onderzoekers elkaar op de hoogte van hun onderzoek. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen afgerond onderzoek en 'work in progress'. De nadruk ligt op kwalitatieve onderzoeksbenaderingen in de gezondheidszorg. De dagvoorzitter is dr. Arko Oderwald (AZVU). Keynote: dr. Ingrid Baart en dr. Jet Isarin, Van vraag naar vraag-gerichte zorg: weten we genoeg?
De inschrijfkosten bedragen €46 en voor studenten €20. Drie weken voor de Marktdag wordt aan de deelnemers van wie de betaling reeds binnen is, het abstractboek gestuurd.
Via het elektronische inschrijfformulier (<http://www.siswo.uva.nl/congressen/congressen/index.html>) kunt u zich opgeven voor de Marktdag. Het inschrijfgeld moet vóór 15 mei 2002 overgemaakt worden op giro 17504 t.n.v. SISWO Congres-rekening te Amsterdam o.v.v. de naam van de deelnemer en '12^e Marktdag GZZ'.
Informatie: Lisa Putman, SISWO, tel. 020 5270625, e-mail: lputman@siswo.uva.nl

10 oktober 2002

Derde Vlaams-Nederlandse arbeidsmarktcongres 'De diversiteit in levenslopen: consequenties voor de arbeidsmarkt'
Plaats: Rotterdam
De arbeidsmarktgroep van SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen organiseert in samenwerking met het Steunpunt Werkgelegenheid Arbeid en Vorming haar derde Vlaams-Nederlandse arbeidsmarktcongres op donderdag 10 oktober 2002 te Rotterdam. Zie voor meer informatie de rubriek Calls. Congresorganisatie en informatie: Drs. Marloes Kraan, SISWO, tel. 020 5270624, e-mail: transit@siswo.uva.nl

13 december

WESWA-congres 2002
Plaats: Amsterdam
Informatie: e-mail: moot@siswo.uva.nl

NKWP

NKWP-secretariaat: Dr. B. Reinalda, School voor Bestuurswetenschappen, Faculteit der Beleidswetenschappen, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen, e-mail: nkwp@politicologie.nl; internet: www.politicologie.nl

Politicologenetmaal 2002

Het Politicologenetmaal 2002 zal op 23 en 24 mei plaatsvinden. Dit keer is het etmaal een Nederlands-Vlaamse aangelegenheid, waarbij de organisatie van het etmaal en de workshops steeds in handen is van een Vlaming en een Nederlander.

De organisatie van het etmaal is in handen van Henk Dekker (Universiteit Leiden) en Bart Kerremans (Katholieke Universiteit Leuven). Er komen elf workshops op het gehele terrein van de politicologie, elk door een Vlaming en een Nederlander georganiseerd. Aan (delen van) het etmaal kunnen wetenschappers, praktijkpoliticologen, wetenschappers in opleiding (aio/oio's, in Vlaanderen: aap's) en gevorderde studenten deelnemen. In het plenaire gedeelte is een boekensessie voorzien, met - dan actueel - aandacht voor de verkiezingen. Voorts zullen de opleidingen uit beide landen zich op het etmaal

presenteren als ook de bladen Acta Politica en Res Publica. De organisatoren verwachten een vergroting van de kring van Nederlandssprekende politicologen met wederzijdse stimulering. Zij gaan ervan uit dat deze samenwerking ook na het etmaal zal worden voortgezet.

Nadere informatie over programma, inschrijving, plaats, kosten en dergelijke is te vinden op de website <http://www.bsk.utwente.nl/nkwp/nieuwweb/etmaal.htm>

NSV

NSV, secretariaat NVMC, p/a Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270657, fax 020 6229430, e-mail: l.vandijk@nivel.nl

Nieuw NSV-bestuur

Op 1 september 2002 zal een nieuw bestuur aantreden. Het huidige bestuur treedt dan af. De benoeming van het nieuwe bestuur zal bekrachtigd worden tijdens de algemene ledenvergadering van 30 mei 2002. Kent u geschikte kandidaten of wilt u zichzelf kandidaat stellen voor het NSV-bestuur, neemt u dan contact op met de secretaris, Liset van Dijk (tel: 030-2729755, e-mail: l.vandijk@nivel.nl). Zij kan u ook meer informatie geven over de werkzaamheden van het NSV-bestuur.

Benoemingen

KUB - Bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Katholieke Universiteit Brabant worden op 21 november 2002 eredoctoraten verleend aan Kofi Annan (Secretaris Generaal van de VN), Ariel Rubinstein (hoogleraar Economie Tel Aviv en Princeton) en Hans-Dieter Klingemann (hoogleraar Politicologie Freie Universität Berlin).

KUN - Prof. dr. R.A. Roe, bijzonder hoogleraar Organisationspsychologie, Faculteit der Sociale wetenschappen. Prof. dr. W.W. McBryde, hoogleraar Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Uva - Dr. R.G.C. van den Brink, bijzonder hoogleraar Bank- en effectenbedrijf, Faculteit der Economische wetenschappen en Econometrie, per 1 oktober 2002. Dr. T.D. Gill, hoogleraar Militair recht, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Mw. dr. A.P. Hardon, hoogleraar Antropologie van zorg en gezondheid, Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen. Dr. P. Romijn, hoogleraar Geschiedenis van de 20^e eeuw, Faculteit der Geesteswetenschappen. Evert Verhulst, hoogleraar Arbeidsrecht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Prof. dr. M.J. Wintle, hoogleraar Moderne Europese Geschiedenis, Faculteit der Geesteswetenschappen.

VU - Dr. J.M. Koot (1950), hoogleraar Ontwikkelingspsychologie met inbegrip van de Ontwikkelingspsychopathologie, Faculteit der Psychologie en Pedagogiek.

UM - Prof. mr. J.G.J. Rinkes, bijzonder hoogleraar Europees Consumentenrecht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Hij zal in het kader van de leeropdracht vooral onderzoek gaan doen naar de Europeesrechtelijke en rechtsvergelijkende aspecten van het consumentenrecht.

Agenda**Nederland en België****8 maart - 8 september**

De bril van Anceaux - Volkenkundige foto's 1860 - heden. Leiden - Rijksmuseum voor volkenkunde. Contact: info@rmf.nl

15 maart

Biodiversity in Agricultural Landscapes, Wageningen - WICC. Contact: Ir. Froukje Rienks (NIOO-KNAW), tel. 0294 239303 of 06 10487481, e-mail: rienks@nioo.knaw.nl; website

www.currentthemesinecology.nl. Registratie via currentthemes@nioo.knaw.nl. Het programma is te vinden op http://www.nwo.nl/NWOHome.nsf/pages/NWOP_569G6H02-05e

15 maart

Dr. R. Oldenziel - De ene ramp is de andere niet - eerste lezing in de SISWO-lezingenreeks 'In de schaduw van Amerika', Amsterdam (SISWO). Contact: M.B. Borghardt, tel: 020 5270629, e-mail: borghardt@siswo.uva.nl

27 maart

Rathenau verkiezingsdebat 1: Veehouderij. Amsterdam

- Felix Meritus. Contact: Irene Willemsen, e-mail: mailto:debat2002@ideeel.org

28 maart

Biodiversity - Driving Force of Life, Den Haag
- Nederlands Congres Centrum. Contact: Michaël van der Meer (NWO-ALW), tel. 070 3440706 of 06 26010624, e-mail meerm@nwo.nl; website www.currentthemesinecology.nl. Registratie via currentthemes@nioo.knaw.nl. Het programma is te vinden op http://www.nwo.nl/NWOHome.nsf/pages/NWOP_569G6H02-05e

3 april

Rathenau verkiezingsdebat 2: Nieuwe geneeskunde en overheidsbeleid. Amsterdam - Felix Meritus
Contact: Irene Willemsen, e-mail: mailto:debat2002@ideeel.org

4 april

Kernhemlezing: Jongens en hun toekomstidealen: over werk, gezin en man-vrouw verhoudingen - door Rita Kohnstamm. Ede - Huis Kernhem. Contact: Piet Dekker, tel. (0318) 638 172

5 april

Lezing Robert Twycross: 'Death without Suffering'. Nijmegen - KUN. Contact: v.hulsman@efg.kun.nl

9 april

Rathenau verkiezingsdebat 3: integraal waterbeheer. Amsterdam - Felix Meritus. Contact: Irene Willemsen, e-mail: mailto:debat2002@ideeel.org

16 april

Debat: Op weg naar een ontspannen arbeidsbestel, Amsterdam (SISWO). Contact: M.B. Borghardt, tel: 020 5270629, e-mail: borghardt@siswo.uva.nl

17 april

Rathenau verkiezingsdebat 4: de kwetsbaarheid van de informatiemaatschappij. Amsterdam - Felix Meritus. Contact: Irene Willemsen, e-mail: mailto:debat2002@ideeel.org

19 april

Genezing door de geest. Leeuwarden - Congrescentrum 'it aljemint'
Contact: Dr. D.H. Hak, e-mail: d.h.hak@ppsw.rug

23 april

Nederlandse ArbeidsmarktDag - De onbegrensde groei, Amsterdam - De Meervaart. Contact: Ligtermoet@acta-org.com; <http://www.uva-aias.net/news.asp?lang=ne>

24 april

Rathenau verkiezingsdebat 5: publieksparticipatie in besluitvorming over technologische ontwikkelingen. Amsterdam - Felix Meritus. Contact: Irene Willemsen, e-mail: mailto:debat2002@ideeel.org

7-8 mei

Landelijk congres der bestuurskunde. Rotterdam - Erasmus Expo- en Congrescentrum. Contact: info@lvb.nl

8 mei

Cyberlaw and Order, Amsterdam (KNAW). Contact: Dr. A. Vollering, SWR, tel. 020 5510712, e-mail: a.vollering@bureau.knaw.nl

23-24 mei

Politicologenetmaal 2002. Noordwijkerhout. Contact: nkwp@politicologie.nl

25 mei

Mappae Mundi: Human Society and the Biosphere. Haarlem - Doopsgezinde Kerk. Contact: Secretariaat Hollandsche Maatschappij, e-mail: hollmij@wxs.nl

28 mei

Werkgroep Stedengeschiedenis & Historisch genootschap 'De Maze': 'Rotterdams rijkdom', Rotterdam - Historisch Museum. Contact: Jan van den Noort, tel. 010 4366014, fax: 010 4369748, e-mail: JanvdNoort@ext.eur.nl

30 en 31 mei

Armoede en Rijkdom - Tiende Sociaal-wetenschappelijke studiedagen. Amsterdam - Hoofdgebouw Vrije Universiteit. Contact: Bernard Kruithof, e-mail: kruithof@siswo.uva.nl

7 juni

12e Marktdag (GZZ): Studiegroep Gezondheid Ziekte en Zorg - Vraaggestuurde Zorg, Amsterdam (SISWO). Contact: Lisa Putman, tel: 020 5270625, e-mail: lputman@siswo.uva.nl

20-21 juni

International Conference on Dress and Costume of Nineteenth-century Iran, Leiden. Contact: Dr. W.J. Vogelsang, tel. 071 5272171, e-mail: w.j.vogelsang@let.leidenuniv.nl; <http://www.qajardress.com/>

24-28 juni

International Conference on Social Welfare - 30th global conference of the International Council of Social Welfare. Rotterdam. Contact: NIZW, tel. 030 2306510, fax: 030 2306490, e-mail: icsw2002@nizw.nl

8-9 juli

Conference: Empowering Humanity. Work in progress. Utrecht. Contact: University for Humanist Studies; tel. 030 2390162/192

Augustus

ECSR Summer School 2002 - Education, Labour Market and Labour Organisations. Amsterdam - ASSR. Contact: Secretariaat ECR, Richard Breen, e-mail: breen@iue.it
Lokale organisatie: prof. dr. Jaap Dronkers en prof. dr. Jelle Visser

29-31 augustus

"Social Values, Social Policies" Normative foundations of changing social policies
Call for papers: vóór 1 mei 2002. Tilburg - KUB. Contact: w.v.oorschot@kub.nl

10 oktober

Derde Vlaams-Nederlandse arbeidsmarktcongres, Rotterdam. Contact: Marloes Kraan, tel. 020 5270624, e-mail: transit@siswo.uva.nl

13 december

WESWA-congres 2002. Amsterdam. Contact: moot@siswo.uva.nl

12-13 december

ASSR 15th anniversary conference on Corruption. Amsterdam. Contact: Peikmans@pscw.uva.nl

Bijeenkomsten in binnen- en buitenland zijn te vinden in de agenda op de Website Maatschappijwetenschappen: <http://www.siswo.uva.nl>